

KÖZLEMÉNYEK

A császlói és a kaplonyi egyház 1444-es könyvjegyzékéről. A *Magyar Könyvszemle* 1880-as évfolyamának 183. lapján rövid könyvjegyzék jelent meg *A kaplonyi egyház könyvtára 1444-ből* címmel. A névtelen közreadó a Kállay-család levéltárából ismertette a templom javainak összeírását. A könyvekre vonatkozó részt teljes egészében közölte: „Item registrum est constitutum in anno domini M. CCCXLIIII. die sabbato super res ecclesie Sancti Martini de Caplony: . . . Item Missale tres, item duo psalteria, item duo Graduale, item vnum Capitulare, item vnum Manuale, item vnum Antifonare (sic), item vna Legenda”. Néhány évvel később, 1887-ben a *Magyar Könyvszemle* – ismét névtelenül – *A császlói szent Mártonról nevezett egyház (Ung megyében) könyvei 1444-ből* címmel ugyancsak a Kállay-család levéltárából származó jegyzéket közölte (320–322. p.). Ez a közlés a templom javainak teljes jegyzékét tartalmazza. Idézzük a könyvekre vonatkozó részt, a jegyzék címével együtt: „Item registrum est constitutum in anno domini MCCCCXLIIII. die sabbato super res ecclesie sancti Martini de Casloz constitutus (így) . . . Item missale tres (így). Item duo psalteria. Item duo graduale (így). Item unum capitulare. Item unum manuel (így). Item unum antifonare. Item una legenda.”

A két jegyzék azonossága nyilvánvaló; a helységnév hibás olvasásából adódott a kétszeres közlés. De melyik olvasat a helyes? Szabó István *A középkori magyar falu* c. kötetében (Bp. 1969.) a 195. oldalon ismerteti az O. L. Dl. 55294. jelzetű inventáriumot: „. . . az Ung megyei Csaszlócon pedig 1444-ben kelyhek, szentségtartók, miseruhák, 2 misekönyv, 2 zsoldároskönyv, énekeskönyv, törvénykönyv, 1 karénekes-könyv, 1 legenda, 1 harnacköpeny és szertartási könyv kerültek jegyzékbe.” Szabó István ismertetése, bár pontatlanul, de egyértelműen a fenti jegyzék harmadik közlése. Az Országos Levéltárban megnéztem a Dl. 55294. jelzetű jegyzéket; a helységnév helyes olvasata Casloz. Így a kaplonyi templom könyvtárára vonatkozó jegyzéket, mint nem létezőt, könyvtártörténetünk forrásai közül törölni kell.

POGÁNY GYÖRGY

Három 15. századi ferences kézirat Udineből. Jelenleg a pádovai Egyetemi Könyvtár (Biblioteca Universitaria) három, az udinei minorita ferencesek kolostorából származó kéziratot őriz. Közös bennük magyar vonatkozásuk, ti. mindhárom kéziratban egy magyarországi possessor, bizonyos László pap szerepel.¹ A possessorok személyére utal mind az udinei Érseki Könyvtár kiadott katalógusa,² mind a pádovai könyvtár kéziratok katalógusa.

A possessor személyéről legtöbbit a Cod. lat. 1788. sz. kódex árul el. A különböző tárgyú műveket tartalmazó kézirat 75. verzóján, az Ordinarius vite religiose aliter nuncupatum alphabeticum opus

¹ László pap személyére a nemrégiben közzétett monumentális ferences történeti forrásgyűjtemény nem nyújt eligazítást. *Archivio Sartori. Documenti di storia e arte francescana. (II)2. La provincia del Santo dei Fratri Minori Conventuali. Cura d. P. Giovanni LUISETTO OFM Cony. Padova, 1986. Udinére 1709–1738.*

² SCALON, Cesare: *La Bibliotheca Arcivescovile di Udine. Padova, 1979. 52.*

cuiusdam fratris Johannis c. értekezés végén ez áll: „Manus fratris Ladislay de Syry in Hungariam (!) partibus. Explicit in Utino anno Domini 1455 mense mady (!) die 6.” Itt kétségtávol a Zaránd-megyei Siri nevű helységről van szó, amelynek neve számos világi és szerzetes pap nevében szerepel, nem utolsósorban talán a környező egyházi intézményekhez való közelsége (Lippa, Arad, stb.) miatt. A további, 1454 és 1458 között másolt részek közül egyelőre csak egy jogi kivonatokat tartalmazó és a Tractatus de abusioibus claustrici c. részről állítható, hogy László pap írásával megegyező írás. A kötetben található további művek: Salubris collectura de viciis et virtutibus, Quedam ex decretalibus extracta, Extractus ex libris Magistri Sententiarum, Extractus de registro juris canonici. stb.

A Cod. lat. 739. sz. kódex 182. f. verzóján találjuk: „Liber fratris Ladislay sacerdotis de Hungaria” bejegyzést. Az írás megegyezik az előző kézirat írásával, legalábbis az 1452—53 között másolt különféle részeket közül kettőjével: Soliloquium s. Isidori abbatis de anima és De miseria condicionis vitae humanae card. Lotharii (III. Ince). A bejegyzések itt kétségtelenné teszik, hogy a másolásra Udinében került sor, így a Soliloquium dátuma: Utini, 1452. szept. 9. További részei: De sermone Antonii de Bitonto, De virtutibus generaliter, Collectanea de auctoritatibus et dictis sanctorum, Lucidarius, Nota de Antichristo, Auctoritates sanctorum et doctorum de virgine Maria, Soliloquium Hugonis de S. Victore, Doctrina s. Bernardi ad cognoscendum que peccata sint mortalia, excerpta moralia de fama bona et mala.

A Cod. lat. 712. sz. kézirat egy diurnale egyszerű kivitelű változata. A szokásos bejegyzés a 11. verzón olvasható, ám a kézirat írása határozottan eltér a László pap kezének bizonyuló részekétől. A kézirat vége felé a 269. verzón ez olvasható: „Explicit genaralis rubrica in officio fratrum minorum anno Domini M cccc quadagesimo quinto octavo die septembris in Ytalia.” a f. 132 verzón Szt. István egy könyörgése (Stephani regis Hungariae et confessoris oratio: „Ds qui beatum regem nostrum et confessorem tuum terreni imperii gloria coronasti . . . ecclesia tua mereatur habere defensorem in caelis.” (és a f. 122 verzón Szt. László könyörgése) Ladyslay regis Hungarorum et confessoris: Deus qui beatum Ladislaum regem nostrum . . . muniamur adversis et gaudis perfruamur eternis”. A könyörgések írása megegyezik a kéziratéval, nem későbbi betoldások. A kézirat naptára, így az augusztusi naptároldal a törlések miatt nem igazít el a kézirat eredeti állapotáról. Nem zárható ki, hogy magyarországi mintapéldány alapján készült a másolat, vagy magyar származású másoló készítette. Az első két kézirat részeinek túlnyomórészt aszketikus, morális és jogi tartalma pedig possessoruk szellemi érdeklődésére vet fényt

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Apponyi Balázs könyvedikációi. Aligha hihetem, hogy Apponyi Balázs nevének olvastán a régi magyar irodalom inyenecéi nagyot csettintének. A Bars megyei főispán neve még régiségünk legvájtfulűbb értői számára sem csenghet túlon túl ismerősen. Egyetlen nagyobb lélegzetű munkával, az *In Divini et Regii Prophetae David Triadem Qvinqvagenariam seu Psalterivm Interpretatio Poëtica* c. latin zoltárparafrázisával örökítette emlékezetét az utókorra.¹

Művének feltétlenül érdekességet kölcsönöz, hogy néhány évvel a vulgáris nyelvű zoltárfordítások után jelenti be a latin fordítás igényét — nem csekélyebb programot jelezvén a honi tájon, mint nyugaton Buchanané. Míg azonban a skót humanista a gyermekek okulására szánta művét, Apponyi klasszikus reminiscenciákkal zsúfolt parafrázisai az előkelő emberek, tudós főpapok, de legfőként II. Ferdinánd — akinek ajánlása is szól — ízlését vette célba.

Zoltárparafrázisainak kedvezőtlen fogadtatását — az irodalomtudomány minden bizonnal méltatlan, majdnem néma állásfoglalása mellett² — talán az mutatja leginkább, hogy kézbevehető kötetei szinte egyöntetűen nélkülözik az olvasottság, a népszerűség, a kedveltség szokásosan árulkodó korabeli nyomait. Hogy most mégis ráirányítjuk rövid időre a figyelmet, arra az ad elég okot, hogy kötetei a fentiek ellenére is jellegzetes adalékokkal szolgálnak a kor — a XVII. század első harmada — olvasásszociológiai viszonyainak alaposabb ismeretéhez.

¹ Bécs 1624. RMK III, 1355.

² HEGEDŰS István, *Apponyi Balázs latin zoltárkönyve*. EphK, 1918. 1—16.

Nem igazán sok autográf szerzői dedikáció áll rendelkezésünkre a magyar könyvnyomtatás korai századaiból. Arra a szerencsés esetre pedig, hogy egyetlen szerzőtől több saját kezű ajánlással ellátott és -küldött kötet is felbukkant volna, alig van példa. Ezért lehet számunkra önmagán túlmutató jelentőségű Apponyi Balázs dedikációs tevékenysége. Amellett, hogy azzal a haszonnal is jár, hogy az alig ismert életrajzot rendkívül fontos elemekkel egészíti ki: fény vetődik valós helyzetére, s a hazai és a külföldi ellenreformáció vezéralakjaival való kapcsolata pedig gondolkodásába is jobban bevilágít.

Külföldi kutatóútjaim során figyeltem föl Pereszlény és Korlátktó műkedvelő urának sajátos szokására, ajánlásaira, levélnek is beillő dedikációira. A külföldi tapasztalatok nyomán elkezdtem a hazai könyvtárak és egyéb külföldi gyűjtemények Apponyi-köteteinek teljességre törekvő, módszeres átvizsgálását — csupán a dedikációkra, s a kötetek utóéletére összpontosítva a figyelmet. Természetesen nem vehettem a kezembe minden, ma ismert helyen található példányát a zsolttárfrázisoknak, de a kollegiális összefogás révén nélkülözni lehetett az autopsziát.³

E vizsgálódás összegezeként elmondható, hogy nem tartalmaz szerzői kézírású dedikációt a bécsi Egyetemi Könyvtár, a budapesti MTA Könyvtára, s az ugyancsak budapesti ferences könyvtár, a győri Egyházmegyei Könyvtár, a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, a sárospataki Tiszáninneri Református Egyházkerület Nagykönyvtára, a túrócszentmártoni Matica Slovenská Könyvtára — három példány! —, az uppsalai Egyetemi Könyvtár és a váci Egyházmegyei Könyvtár által őrzett Apponyi-kötet.

Pozitív eredménnyel járt viszont a kutatás kilenc könyvgyűjtemény 12 köteté esetében! Hazai bibliotékáink közül a OSzK, a budapesti Egyetemi Könyvtár, a Ráday Gyűjtemény, az egri és az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár példányában található autográf dedikációt. Csakúgy, mint a bécsi Nationalbibliothek, a kismartoni Esterházy-könyvtár, a colmari Bibliothèque de la Ville de Colmar, illetve a lundi Egyetemi Könyvtár őrizte kötetekben.

Az alábbiakban előbb a hazai, majd a külföldi példányokban található autográf szerzői ajánlások szövegét adom közre.

Az *Országos Széchényi Könyvtár* állományában három példány is fellelhető, ebből az első és a harmadik dedikált.

1. Generoso ac Egregio Dño Georgio Rakouiczki Suae Caes. Regiaeque Mattis Camerae Hung. Secretario Dño Amico obismo. Author dono dedit.

Rakoviczki György a magyar kamara titkára volt, 1628-ban és 1649-ben kamarai tanácsos. A könyv későbbi tulajdonosai: Joannis Mánczikovich, Szemes Imre (1758—1824) kegyesrendi tanár, majd Apponyi Sándor.

2. Rdo admodum Dño Georgio Lippai Praeposito S. S[tephani] Dño et Afini sui amantissimo Author ddt.

Lippay György (1600—1666) szepcei plébános, esztergomi kanonok, tornai főesperes, pécsi, veszprémi püspök. 1635-től kancellár, egri, majd esztergomi érsek. — Apponyihoz fűződő viszonyát jelzi, hogy őt jelölte ki 1637-ben kelt végrendeletének egyik végrehajtójául az író.⁴

A *budapesti Egyetemi Könyvtár* mindhárom példánya dedikált:

3. Illustrissimo ac Rdissimo Dño D. Petro Pazmani Archi Episcopo Strigoniensi Primati Hungariae Legato Nato summo p. Hung. Cancellario Sac. Caes. Regiaeque Matti intimo Consiliario Patrono suo Gratosissimo Author debitae obseruantiae causa obtulit.

³ Munkámhoz — főleg levélbeli információk, xeroxmásolatok megküldése révén, illetve egyéb segítséggel — köszönettel vett támogatást nyújtott: ANTALÓCZY Lajos (Eger), BOROS István (Kalocsa), ERDŐS Máttyás (Esztergom), ESTERHÁZY Péter, FONT Zsuzsa, FRANCIS GUETH (Colmar), KOVÁCS Zsuzsa, NÉMETH Attila (Győr), NÉMETH S. Katalin, NYERGES Judit, ORLOVSKY Géza, SELESTEI NAGY László, SZÖRÉNYI László, URAY Piroška, VARGA Lajos (Vác), Eva ZELIENKOVÁ (Túrócszentmárton).

⁴ *Történelmi Tár*, 1901. 577.

A Pázmány Péter iránti tiszteletét Apponyi azzal is kifejezésre juttatta, hogy a többi példánynál diszesebb kötésű aranyozott kötetet ajándékozott neki. — A mű 1637. márc. 19-i dátummal — Pázmány halálának napja! — került a pozsonyi jezsuita kollégium tulajdonába.

4. Claustro B. Mariae Virginis et. S. Wolfgangi Frum S. Pauli Primi Eremitae debitae obseruantiae gratia Author dono dedit Confrater eorundem.

Végrendelete szerint a Nyitra megyei Elefánt községben „In Claustro S. Joannis Bapt. Fratrum Ordinis Sancti Pauli primi Eremitae” szeretné testét elhelyeztetni holta után Apponyi Balázs.⁵ (E kolostoré lett később a 11. sz. alatt közölt, dedikált kötet.)

5. Generoso ac Egregio Dño Nicolao Petróci De Kassa Vara Dño et Afino obšmo Author ddt.

A megajándékozott valószínűleg II. Petrőczy Miklós volt Kassa várában. — A kötet 1691-ben a zsolnai jezsuiták birtokában volt.

A *budapesti Ráday-gyűjtemény* példánya az alábbi ajánlást tartalmazza:

6. Illustrissimo Dño D. Comiti Sigismundo Forgacz De Ghimes Author ddt.

A megajándékozott személyét nem sikerült azonosítani.

Az *egri Főszékesegyházi Könyvtár* kötetében ez a dedikáció áll:

7. Rdissimo Dno D. Thomae Balasfi El. Epo Peciensi Praeposito Posenien. Sac. Caes. Regiaeque Maftis Consiliario Dño uti Fri mihi et Patrono Colendissimo.

Balásfi Tamás (1580—1625) pécsi püspök, győri órkanonok, boszniai püspök, szalavári apát, kapornaki és pozsonyi prépost. Váci, majd pécsi püspök. Unitárius vallásról tért át a jezsuiták hatására. Képzett latin és magyar stilszta, Pázmány taborának egyik harcos tagja. — A könyv később az 1777-ben elhunyt Androvius Miklós, majd az egri káptalan tulajdonába került.

Az *esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár* kötetének ajánlása:

8. Rdo admodum Dño Nicolao Böythe, De Sagh Vicario Lectori Capli Metrop. Strig. Dño Amico debitae obseruantia gratia, et in memoria sui Author dedit Posony 1635 16 Decembr.

Böythe Miklós személyazonosságát nem tudtam megállapítani.

A *kismartoni (Eisenstadt) Esterházy-könyvtár* példányában az alábbi ajánlás olvasható.

9. Spbli ac Magnifico Dno D. Christophoro Banfi de Lindua Sac. Caesareae Regiaeque Mattis Consiliario et Cubiculario Debitae obseruantiae causa Author dono dedit.

Bánffy Kristóf (1577—1644) császárpárti főpohárnok, tárnokmester volt.

A *bécsi Nationalbibliothek* példánya valóságos ajánlólevelet őriz.

10. Rdissimo ac Serenissimo Leopoldo Archi Duci Austriae Duci Burgundiae Stiriae Carinthiae Carniolae Vittewergae Episcopo Argentoratensi et Passauensi Comiti Dño meo semp. Clementissimo.

Grauter affecto saepius perturbatissimo Patriae nostrae cardine, et intestino bellorum motu fortunis pene omnibus exuto nihil occurrit praesentius suo lenirem animum quam ut operi alicui bono ac pio incumbem, ut dum alii maleferiati homines, in rebellionem toto furerent impetu. Ego honesta aliqua occupatione distinerer, neque tempori illi conuenientior occurrebat materia quam. S. Regis Daudis Psalmodia et Cygnaeum illud acroama Prophaetico Spiritu ab eodem Rege sancto decantatum inter aestus et furores hostium quam eandem tenuem meam operam Sacratissimae Imperatoriae Mafti nuncupatam et oblatam esse uolui, ut ab eiusdem augustissimae Maftis suae splendore lucem suam accipiat. Vt uero mea in Serenissimam domum simul et augustissimam Austriadum fides et integritas declararetur euidentiuss Vestrae quoque Serenitati libuit de faectura lucubrationum mearum humillime offerre. Supplex oro Serenitatem Vram hoc ut obsequii ac fidelitatis meae symbolum donumque offerentis

⁵ Uo.

non aliter quam sine tae Persae aquam utraque uola haustam ac porrectam Artaxerxes acceptum habere uelit, et me in patrocinium et gratiam uti clientem humillimum suscipiat foueatque benignissimae.
Datum Viennae 10 9bris A. D. 1624.

Serenitatis Vrae
Seruus Humillimus
Blasius Apponi

A megajándékozott Lipót Károly (1586—1632) osztrák főherceg volt, Stíria urának fia, Passau és Strassburg püspöke, Tirol és Glatz grófja, Burgau örgrófja. II. Rudolf egy ideig őt szerette volna utódjának megtenni. Később kegyvesztett lett, megvált püspökségeitől és megházasodott.

A *colmari Bibliothèque de la Ville* példánya is tartalmaz autográf szerzői bejegyzést.

11. Generoso Dño Balthazari Boszani de Nagi Bosz[an] Vice Comiti Coctus Nitrien. Dño Fratri suo obseruandissimo aeternam memoriam et debiti obsequ. oblationem Author dono dedit.

Bossányi Boldizsár nyitrai alispán volt, 1622-ben követ a soproni országgyűlésen. Az akkori ellenzék egyik vezéralakja, akinek szállásán szokták az előzetes tanácskozásokat tartani. — A könyv előbb az elefánti pálos rendi Keresztelő Szent János kolostor tulajdonában volt, majd Nagyszombatra került, s a Szendeffy-könyvtárral jutott el Colmarba.

A *lundi Egyetemi Könyvtár* állományában őrzött példány is rejteget meglepetést.

12. Illustrissimo ac Rdissimo Dño D. Francisco S. R. Ecclesiae Tituli S. Syluestri Praesbytero Cardinali à Dietrichstain Eppo Olomucensi Principi Regalis Capellae Bohaemiae Comiti S. Caes. Regiaeque Maftis intimo Consiliario, eiusdemque Regnorum ac Ditionum Haereditar. Protectori Dno Suo Clementissimo.
Salutem à Deo precatur et debita offert obsequia Author.

Blasius Aponi

Contemplanti mihi uarias rerum et temporum quouis seculo uicissitudines, et praesentis et aetatis perturbatissimum simus et afflictissimum statum haud difficile fuit iudicium facere in eadem nos etiam tempora incidisse, et Ecclesiam Dei Sacrosanctam simili furore Erynnidum concitata Gygantomachia impetitam quidem sed non labefactatam; quare ut in hoc afflictissimo vos omnium et Ecclesiae Dei Cardine inter fortunarum mearum iacturas aliquid solatio caperem uisus sum non abs re facturus si ad uetera me studia reciperem et materiam tempori illi conuenientissimam assumerem, neque tunc quid quidquam praesentius occurrebat quam diui Regis et Prophaetae Sanctissimi Dauidis psalmodia quam ipse cum in similem rerum et temporum Catastrophen incidisset inter tumultus et confertissima agmina, inter aestus et insanientium aestrum ut se solatio aliquo erigerit et confirmarit in proposito animum composuit et cecinit doloribus licet undequaque circumseptus. Et quia Regis opus diuina fauente gratia perficere mihi datum est, ut illud ipsum Regi nuncuparem et deuote offerrem in sinceræ fidelitatis meae et debiti obsequii symbolum uisum est oportunissimum Cum et Augustissimus Rex et Imperator noster alter plane Daud oiūm proborum iudicio hisce periculosissimis temporibus datus esse uideatur quia uero et Illustrissima Celsitudo Vra ex eadem Austriadum domo gloriosissima uidelicet atque uictoriosissima Originem ducit Vrae quoque Illustrissimae Celsitudini faeturæ meae atque operis copiam facere uolui motus uirtutum etiam suarum prae clarissimæ laude et singulari in omnes sua beneuolentiæ Rogo itaque Illustrissimam Celsitudinem Vram hoc ut opus meum humiliter oblatum benigne excipere dignetur, animo et me gratia sua, prosequi auctumque et cumulatam reddere velit. His Illustrissimam Celsitudinem Vram diutissime ualere ex opto Datum in Korlatkü die 9 Jan. A. D. 1625.

A címzett és megajándékozott nem más, mint Franz Dietrichstein (1570—1636), olmützi érsek — bíboros, az ellenreformáció egyik vezéregyénisége, aki a morva protestánsok erőszakos megtérítését vasszigorral vitte végbe. Bocskai ellen hadvezéreként is harcolt. 1610 táján őmellé szánták szónoknak Pázmányt rendi előjárói. 1618-ban, a cseh felkeléskor menekülnie kellett, de a Fehér hegyi csata után visszakapta birtokait. Morvaország helytartója, birodalmi herceg,

Protector Germaniae. Részt vett a nikolsburgi béketárgyalásokon is. Hatalmas és értékes könyvtárát 1645-ben a svédek magukkal vitték — így került Apponyi Balázs neki dedikált műve is a svéd királyi könyvtárba, majd onnan a lundi Egyetemi Könyvtárba.

JANKOVICS JÓZSEF

Ifj. Köleséri Sámuel levelei Sir Hans Sloanehoz. Ifjabb Köleséri Sámuel korának legműveltebb polihistorai közé tartozott; mint Bod Péter írja: „nem tartottak az ő idejében a két hazában hozzá hasonló tudós embert”.¹ Arról, hogy sokfelé tanult külföldön, már kortársai is tudtak, vagy tudomást szerezhettek, ha máshonnan nem, az *Auraria Romano-Dacia* című Köleséri-mű elé írt üdvözlőverséből, amit Pápai Páriz Ferenc szerzett: „Hunnia plantavit, Brito, Belga & Teuto rigavit . . .” vagyis „Hún föld szülte, az angol, a német, a belga nevelte. . .”² A versmérték betartása mind a latin eredetiben, mind a fordításban a tényleges sorrend megváltoztatásával járt, hiszen tudjuk, ifj. Köleséri Sámuel Debrecenből először Leidenbe ment, s itt iratkozott be az egyetemre 1680 február 7-én,³ és írt az elkövetkező két év során számos disputációt.⁴ 1682 májusában már Franekerben találjuk, itt kap 1684-ben teológiai doktorátust.⁵ Ami orvosi képezését illeti, azt csak prédikátori kudarca után, második külföldi útja során szerezte valamelyik német egyetemen 1685 és 1688 között.⁶ Viszont Angliába ellátogatott már 1683 nyarán, s minden jel arra mutat, hogy ekkor hosszabb időt töltött a szigetországban. Ezt tanúsítja Johannes Braunius leideni teológiaprofesszorhoz és orientalistához írt franekeri levele (keltezése 1683. július 6/16), amelynek rövidegét azzal indokolja, hogy hamarosan hajóra száll, indul Angliába. Hogy onnan visszakészült még Franekerbe, ebből a levélből tudjuk, ahol is Köleséri azt írja, arra számít „quando ex Anglia reversus fuero Gradum Doctoratus obtineam”.⁷ Mivel doktorátusát ezután tíz hónappal kapta meg, joggal feltételezhetjük, hogy a közbeeső időt teljes egészében Angliában töltötte. Sőt, mint az egyik alább közölt leveléből látni fogjuk, azt állítja, mintegy „másfél évig” élt egykor Londonban. Ez a látszólagos ellentmondás azt a lehetőséget valószínűsíti, hogy ifjabb Köleséri Sámuel nem egyszer, hanem két ízben is megfordult Angliában — először franekeri teológiai doktorátusa előtt, másodszor pedig vagy a doktorátus átvétele után, és még Magyarországra való hazatérése (1685 májusa) előtt, vagy éppenséggel második külföldi peregrinációja alkalmával.

Ennek a főntebb bizonyított angliai látogatásnak voltak családi hagyományai: az ifjabb Köleséri édesapja, a neves prédikátor Köleséri Sámuel 1655–56-ban járt Angliában, s ekkor Londonon kívül Cambridge-be is eljutott és ott az egyik kollégiumi könyvtárban olvasgatott.⁸ Fia, ha beszélni nem is, olvasni mindenesetre megtanult angolul. Erre könyvtárának angol anyagából következtethetünk: az 1745-ben készült könyvtárkatalógus⁹ angol szerzők latin nyelvű művein kívül számos olyan kiadványt sorol fel, amely mellett az „anglice” szó áll — vagyis ezeket tulajdonosuk eredetiben bírta és forgatta. Többségükben teológiai, vagy hitvitázó művek ezek, olyanok, mint Isaac Barrow írása *A treatise of the Pope's supremacy* (London, 1680), Stephen Charnock elmékedései Isten létéről (*Several discourses upon the existence . . . of God*, London, 1682) vagy John Pearson volt cambridgei tanárnak, majd chesteri püspöknek *The Exposition of the Creed* (London, 1659) című traktátusa. Útikönyvként Köleséri Edward

¹ BOD Péter, *Magyar Athenas*, Bp., 1982, 352–353.

² PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Békességet magamnak, másoknak* (Szerk. NAGY Géza), Bukarest, 1977, 345. A magyar fordítás Tóth István műve.

³ *Album Studiosorum Academiae Lugduno-Batavae*, Hága, 1875, 634.

⁴ Lásd RMK III: 3048, 3049, 3118, 3119, 3120.

⁵ *Album Promotorum Academiae Franekerensis*, (1591—1811), Franeker, 1972, 59.

⁶ BOD Péter, i. m. 352.

⁷ Leideni Egyetemi Könyvtár, kézirat: B. P. L. 246. (Másolat a budapesti Egyetemi Könyvtárban.)

⁸ Vö. GÖMÖRI György, *Magyar látogatók a Cromwell-kori Angliában*, ItK, 1978:4, 461.

⁹ Közzétette BERTÓK Lajos a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyvében; *Könyv és könyvtár*, 1955/II, 5—330.

Chamberlayne *Angliae notitia* című művének 1684-es tizenötödik kiadását használta, mert ez volt az egyetlen J. Playford által nyomott kiadás, amit jöllehet eltorzított formában, a katalógus feltüntet: megvolt neki továbbá az 1686-os oxfordi kiadás is. Nem érdekelten persze az sem, milyen latin nyelvű angol kiadványai voltak még Kölesérinek: a (talán még apjától örökölt?) Milton-féle *Defensio* 1649-es kiadása,¹⁰ Hobbes két Hollandiában kiadott filozófiai műve, Robert Fludd *Philosophia Mosaicá*-ja, William Camden angol történelemkönyve (1677-es amszterdami kiadás), az orvosi tárgyú művek közül pedig Theodor de Mayerne *Praxeos Mayernianae in morbis* c. posztumusz műve (London, 1690), Thomas Sydenham 1695-ben Lipszében és Nicholas Staphorst 1686-ban Hamburgban kiadott egy-egy könyve. S végül, de nem utolsósorban, ifj. Köleséri Sámuel könyvtárjegyzékén szerepel Isaac Newton *Principia mathematica* c. alapvető művének 1714-es amszterdami kiadása.¹¹ E könyvek közül Köleséri csak az 1688 előtt megjelenteket vehette Angliában, vagy Hollandiában, a többieket Bécsben, vagy Bécsből kellett beszereznie, így a Newton-könyvet is.

Sajnos ifj. Köleséri Sámuel (1683/84-es angolai tartózkodásáról egyelőre nincsenek közelebbi adataink. Idejének túlnyomó részét nyilván Londonban töltötte, ahol teológiai tanulmányokkal foglalkozott: ennek bizonyítéka a már említett angol nyelvű műveken kívül több olyan biblikritikai vagy teológiai mű, amit szintén megtalálunk könyvtárában (Thomas Goodwin, John Owen, James Usher és mások művei). Hogy ellátogatott-e Oxfordba vagy Cambridge-be, nem tudjuk: jegyzéke egyetlen cambridge-i kiadású könyvet tüntet fel, Robert Sheringham 1670-ben kiadott őstörténeti értekezését,¹² de hogy ezt Köleséri Londonban, vagy Cambridgeben szerezte-e be, a szóban forgó példány ismerete nélkül lehetetlen megmondani. Talán apjának nyomdokain járva, az ifjú magyar teológus és későbbi polihisztor elzarándokolt Cambridge-be is, de erről nem hagyott hátra följegyzést, illetve nem tett említést későbbi leveleiben.

Hollandiai teológiai doktorátusa és a lelkeszi pályától való elidegenedés után ifj. Köleséri Sámuel, mint már utaltunk rá, orvosdoktori képesítést szerzett. Természettudományos munkássága ezután bontakozott ki, és már mint az erdélyi bányák felügyelője írta meg az *Auraria Romano-Daciá*t. Erre a művére külföldön is fölfigyeltek és Köleséri utána számos német és svájci tudóssal levelezett. 1725 nyarán aztán Nagyszébenből levelet intézett Sir Hans Sloane angol orvoshoz és természettudóshoz, aki 1693 és 1712 között a londoni Royal Society titkáráként, 1727 és 1741 között pedig elnökeként működött.¹³ Ez a Sloanehoz írt első latin nyelvű levél, ami a British Library Sloane-gyűjteményében maradt fenn, (jelzete: Sloane MS 3984, 212–213/v), több szempontból érdekes. Bevezetőben Köleséri mintegy mentegetőzik, hogy ilyen távoli földről ír levelet Londonba, hogy ismeretlenül zavarja Sloanet, de hozzát teszi, hogy maga is „egykoron másfél évig lakott arrafelé”, továbbá, hogy Sloanenak a különböző tudományok terén végzett munkássága olyan híres, hogy az még „a művelt világ Ultima Thuléjéig is eljutott”. (Nagyszében Londonból nézve valóban Ultima Thulének tűnhetett. . .) Ezután mindjárt a zürichi természettudós és matematika-professzor Johann Jacob Scheuchzer nevét említi, aki szintén kapcsolatban állt Sloanennal, sőt, mint az Sloane választervezetéből kiderül, Köleséri levele is az ő közvetítésével jutott el az angol tudóshoz.¹⁴ Ifjabb Köleséri Sámuel egyébként nem csak Sloane híret ismeri, hanem egy munkáját is, a Jamaica természeti kincseiről írt könyvet, ami valószínűleg az 1696-os kiadású *Catalogus Plantarum* . . . című művel azonos, amelynek alcíme *Prodromi historiae naturalis Jamaicae, pars prima* volt.¹⁵ Köleséri udvariasan érdeklődik, vajon kollégája most min dolgozik, és elpanaszolja, milyen nehéz Angliából tudományos műveket beszerezni: hiába olvas róluk a tudományos folyóiratokban, egyébként csak csoroghat a nyála utánuk. Hanem most Sloanetól valami mást kér. Eljutott hozzá egy többnyelvű

¹⁰ Egybekötve Salmasius királyvédő röpiratával, valamint egy *Historiae Parlamenti Angliae breviarium* című 1651-es londoni nyomtatvánnyal, uo. 207.

¹¹ Uo. 162.

¹² *De Anglorum gentis origine disceptatio*, Cambridge, 1670.

¹³ Sir Hans Sloane 1753-ban, kilencvenhárom éves korában halt meg.

¹⁴ Vö. Sloane levélpiszkozatával: British Library, Sloane MS 4069/fol. 175.

¹⁵ Ugyanez megjelent angolul 1707-ben, de Köleséri feltehetőleg a latin nyelvű kiadásra gondol.

Miatyánk-antológia (*Oratio Dominica*) és ennek alapján úgy találja, a vélszi (walesi) nyelv valamiféle rokonságban lehet a románnal („a moldvaiak és oláhok nyelvével”), ő ugyanis a román alapján érteni vélte a vélszi szöveget. Ha tehát Sloane el tudná küldeni Bécsbe a vélszi nyelvre lefordított *Új testamentum* egy példányát, ezzel fölöttébb lekötelné erdélyi hívét. Köleséri itt, korának számos tudósához hasonlóan, műkedvelő nyelvészként jelentkezik, aki a román nyelvet nyilván bányaafelügyelői teendői között sajátította el, s akit a nyelvek hasonlósága és különbözősége szenvedélyesen érdekel.

Erre az első Köleséri-levele Sir Hans Sloane hamarosan válaszolt. Válaszának teljes szövegét nem ismerjük, de annak egy része — feltehetőleg fontosabbik része — Sloane piszkozatában fennmaradt. A dátumozatlan levél közli, hogy bár a vélszi (walesi) nép eredete pontosan nem ismeretes, a nyelv maga kelta és lehet, hogy sok európai nyelv a keltából származik: így Wales lakóinak nyelve hasonlóságot mutat az ó-spanyollal, a skóttal, valamint a Cornwallban beszélt („Cornubiensis”) tájnyelvvél.¹⁶ A levél elveszett részében Sloane nyilván jelezte, hogy elküldte, vagy hamarosan elküldi Kölesérinek az általa kért vélszi bibliát.

A második, rövidebb levelet Köleséri 1729 májusában írta Sloanehoz, ezúttal Bécsből.¹⁷ Ebben gratulál az angol tudósnak ahhoz, hogy elnyerte a „híres Királyi Társaság” elnöki tisztjét. Sloane 1727-ben, Newton halála után kapta meg ezt a tisztséget és Köleséri mindenesetre egy mondatban szomorúságának ad kifejezést Newton elhunytán, noha biztos benne, Sloane méltó módon viszi tovább a Royal Society hagyományait. A levél második bekezdésében rátér a vélszi bibliára, amit ugyan már régen megkapott, de elmulasztott megköszönni, részben súlyos betegsége, részben egyéb gondjai miatt; az utóbbiakról nem számol be, csak jelzi, hogy most szerencsésen megoldódtak, mert Savoyai Jenő herceg segítségével sikerült visszanyernie a Császár kegyét. Hogy nyomatékosabbá tegye köszönését Sloane-nak, ifjabb Köleséri Sámuel leveléhez egy kis ajándékot is mellékel — egy erdélyi bányából származó aranyrögöt. A levél utolsó előtti mondatában a magyar tudós arra kéri Sir Hans Sloane-t, fogadja el küldeményét, ami „specimen auri Transylvanici liberi . . . simpliciter rudi que lobura eruti”, vagyis az erdélyi földben „termett” tiszta aranyrög, amelyet már a római Strato talált. Köleséri ezt az értékes levelet feltehetőleg egy teljesen megbízható emberre bízta, másképp sem a levél, sem az aranyrög nem jutott volna el a londoni címzetthez.

De arra, hogy eljutott, a fennmaradt levélen kívül is van bizonyítékunk. A Royal Society 1729. június 19/29-i ülésén ugyanis Sir Hans Sloane megmutatta az aranyrögöt az egybegyűlteknek, idézett egy mondatot Köleséri leveléből, s egyszersmind öt a Társaság tagjának ajánlotta. Miután javaslatát a Társaság tanácsa következő ülésén elfogadta, illetve jóváhagyta, a Royal Society 1729. október 16/26-i összejövetelén az egybegyűltek azt egyhangúlag elfogadták. Így lett ifjabb Köleséri Sámuel, magyarországi születésű és erdélyi illetőségű tudós, a londoni Royal Society első magyar tagja.¹⁸

* * *

Ifj. Köleséri Sámuel levele Hans Sloane-nak (British Library, Sloane 3984/212 –213v)

„Vir Illustris,

Miraberis forte, hominem Tibi ignotum, quidnam moverit, ut è remotissimis oris Angliae tamen Tuae cujus aliquando sesqui-annii accola fui, non sine voluptate gratèque, memorem Tuas interpellaret curas. Claritas Eruditionis Tuae et diffusa Rerum naturalium Scientiae existimatio, mare quo continetur Patria, quam ornas, diu transgressa, penetravit ad ultimam Literati Orbis Thulen, neque inter caeteros in Tui venerationem non invitum excivit. Si ansus hiccè culpam meretur, eam in se sumet suamque esse agnoscat Vir ingenuus Helvetorum non solum suorum; verùm Literati orbis Societatumque Scientiarum

¹⁶ Ez a „Cornish” (cornwalli) néven ismert nyelv a XVIII. században kihalt.

¹⁷ Keltézése 1729. május 20., jelzete: British Library, Sloane MS 4050, fol. 118—119/v

¹⁸ A Royal Society korabeli jegyzőkönyvének megszerzéséért itt szeretnék köszönetet mondani Sir Arnold Burgennek, a Royal Society volt alelnökének, valamint a Royal Society könyvtárosának.

praeclarum decus Johannes Jacobus Scheuchzerus cujus praeconio non solum allectus, sed et humanitatis Tuae. Tibi à Gente et Litteris nativae securus redditus, has quibus et cultus Tui et cupiditatis, quae me licet à publicis negotiis districtissimum erga Litteras meliores tenet, cum consolatione reddundans, darem Testimonium moverunt. Exarmit quidem apud me usus linguae Vestrae et distantia loci, quae nos distinguit, ut et commoditatum difficultas quid litterata Anglia agat me notitia destituat, ut ne quidem Acta Societatis Regiae quousque profecta sint, et an in latinum Idioma translata; multominus (ni paucissimos excipiam) privatorum sagacitate, in Scientia rerum naturalium ac antiquariae quousque promota, scire datum sit. Salivam quidem subinde movent, quae ex Ephemeridibus novisque litterariis ad me perveniunt, sed famem sitimque per ea impleri, spes nulla. Caetera praetereo. Historiam tamen Naturalem insulae *Jamaicae* Te Auctore contextam, et *Pembrochiam* Numophylacei descriptionem, ita in oculis habeo, ut vel solis dum adhuc vivo, perfrui posse, avidè anhelem simulque scire, in quonam nunc labore, Te Musae Tuae detineant. Si importunitati meae veniam dederis, à Tua Vir illustris humanitate, precibus contendo, ut, quod maxime Tu potes, fidam mihi dederis explanationem; quænam Gentis *Valliam* Vestram incolentis origo? cui progressus? quod Lingua antiqua, et in quantum illa ab antiquo idiomate hodie descivit? Appetitum hæc plenius scisse cievit liber Londini Anno 1700 impressus, sub titulo *Oratio Dominica* Πολύγλωττος Πολύμορφος. Quem dum volverem, incidi in Orationem Dominicam, duarum Gentium, à se mutuo distantissimarum, Lingua iisdem communi imò eadem familiari descriptam. Miratus sum Moldavorum et Valachorum Linguae adeo cognatam esse, ut dum Vallicam legerem, ab illis suam esse adferentibus, intelligerem. Quis mihi Scrupulum hujus rei eximet, an vera sit illa Valliae Vestrae Dialectus, quam Autor praefati Libri Testimonio allegatorum locorum unde Orationem ist hanc exscripsit sub Titulo Linguae Vallicae recensuit, vel si novum Testamentum Londini Lingua Vallica impressum transponi Viennam posset, majoris fidei et plenioris certitudinis argumento foret. Ingenti beneficio cumulatum me sentiam si Tua fida ac genuina informatione niquis, Valachorum origines pro Complemento Daciae nostrae antiquae, quam sub manibus teneo, ex collatione desiderata illustrare valero. Reciprocis Officiis pro viribus facultatum mearum adjussa Tua promptum paratumve me Tibi offero, ac quanto cujus ut Responso Tuo me digneris, eniquè contendo, qui omnem Tibi incolumitatem ac boni publici Litterarumque causa indevexas aetatis vires apprecor. Vale Vir Illustris, viveque Deo, Regi, Regno, Bonisque Litteris et me honori, Tuo assurgentem redama

Illustris Tui Nominis

assiduum cultorem Samuelem Koleseri
de Keres-Eer

Gubernialem intimum Secretarium
Principatis Transilvaniae

Cibinii Transilvaniae 20 Junij 1725

Ifj. Köleséri Sámuel levele Hans Sloane-nak (British Library, Sloane 4050/118–119v)

Vir Illustris & Excellentissime,

Virtutis Tuae, meritorumque famam, intra Continentem Britanniae se continere non sinit salutis publice, privataque emolumentum, incrementi scientiarum ad usus vitae directarum, ad illos quoq(ue) qui longe a vobis disserti sunt sub Tuo praesidio perventura(e) utilitatis fiducia; quin mare plenis velis transvectam amplectentur exteri, nec vulgari solatio perfusi, de duplici quo dignissimus es, Collegii videlicet Medicorum inelytaeque Scientiarum Societatis Praesidii munere, Tibi, suisque gratularentur. Exhibuisti, ut caetera laudis meriti jure, in Te redundantis momenta praeteream, indolis Tuae Societatisque cui praes, characterem ex quo noscaris etiam ab ignotissimis, in Oratione qua Serenissimum ac legitimum Walliae Principem Regnorum Magnae Britanniae haeredem, Tuo, Tuorumque nomine compellasti. Dolebit quidem illustris Newtoni antecesseris Tui obitum litteratus Orbis; at non lugebit diu cum ex utilitate pensaverit, gloriam Litteratae Britanniae revixisse in Sloanio; Successoremque decus esse Gentis ac defuncti Praesidis experimento pensabit. Propterea amaris a Majestatibus Britannorum;

carus es indigenis; amandus ac venerandus ab exteris, qui Tuo ut assurgeant honori non decrunt officiis, nec honesta lassabuntur aemulatione.

Ego quidem tanti non sum, ut a me honori Tuo quidnam accedat; ranens tamen praeco et inter suaves, sonorosque sonos aliquando interstrepit, nihil omnis de contiguo Praesidii munere e longinquo Tibi gratulor, vitam opto incolumem, Genti, et Societati gloriosam; exteris è luce Tua illustrandis proficiam. Plura jam pridem ad Te dedissem, posteaquam ad honoratissimas Tuas, quibus unacum Walliae vestrae Bibliis me beasti, et accessum ad Te apernisti, debito grati animi obsequio, responderam, in graves morbi, et negotia diutiùs ac ultra quam sperassem ab intentione mea me elisissent; nunc jam recuperata valetudine Caesaris benignitate et immortalis gloria dignissimi primi ministri Eugenii Principis patrocínio fretus, redeo ad meos; unde, pratermissa supplebo, vicesque, Deo vitam et vires largiente agam, Genti Britannae Tibi Societatisque Scientiarum deditissimi. Licet eo numero quo plures exteri gaudent, comprehensus non sim; opto tamen Te Praeside adnumerari eorum catalogo, qui Illustrem Praesidem in inelyta Societate non minus quam Societatem in Praeside pigi cultu et aestimio praesequuntur, Institutioque conatibus si non digna saltem non ingrata confrendo, se succolare nituntur imparibus licet numeris. Vale Vir Illustris et Specimen auri Transilvanici liberi, apyri, è primo post terrae corticeum Strato, simplici rudique lobura eruti, accipe. Vale iterum, et fortunatis laboribus diu vive, redama

Illustri Nomini Tuo

deditissimum

S. Koleserium a Keres-Eer

Complarium Regiminis Caetero Regii in

Princip. Transylvaniae

Vienna, d. 20. Maji 1729

GÖMÖRI GYÖRGY

(Cambridge)

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának két XVII. századi német nyelvű újságleveléről. A legrégebb ismert nyomtatott újságlevelé 1475-ben, olasz nyelven készült, és Caffa városának a törökök általi elfoglalásáról adott hírt. E nyomtatott újságok szokásos címei a *Relatio*, *Aviso*, *Neue Zeitung* voltak, és mindig valamilyen aktuális eseményről szóltak. A szövegen kívül gyakran találunk bennük illusztrációkat is. Megjelenésük esetleges volt: szabálytalan időközökben láttak napvilágot, a terjedelmük sem haladta meg az egy-négy lapot. A XVII. század elején, a postakocsi-járatok megindulása után, 1609-ben született meg az igazi időszakos sajtó az augsburgi *Aviso* és a strassburgi *Relatio* megjelenésével, melyek hetente jutottak el olvasóikhoz. Németország után hamarosan más országokban is napvilágot láttak az első időszakos kiadványok.¹

A hírlapok mellett azonban továbbéltek az aktuális eseményekről — elsősorban a törökellenes harcokról — szóló tudósítások, beszámolók is, amelyeket Benda Kálmán a későbbi újságok különkiadásával rokonít.² Ezek a tudósítások nagy közönséget vonzottak és egyre nőtt a népszerűségük.

Polgár Vilmos szerint a XVII. század második felében az olasz újságok éppen a magyarországi eseményekről való beszámolásnak köszönhetik első népszerűségüket; közülük egyik-másik kizárólag a török—keresztény háborúk hírszolgálatával foglalkozott, néhány nyomda pedig valóságos központja lett a magyar tárgyú sajtótermékeknek (így a római Mutij, a milánói Marc'Antonio Malatesta, a modenai Degni, a bolognai G. Monti és a velencei Albrizzi és Prodocino).³

¹ FULÖP Géza: *Sajtótörténet, sajtóismeret*. 5. kiad. Bp. 1988. Tankönyvkiadó. 13. p.

² BENDA Kálmán: *A törökök német újságírodalma. A XV—XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához*. In: A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942. Bp. 1942. 194—276. p.

³ POLGÁR Vilmos: *Magyarország és a magyarok a XVII. századi olasz közvéleményben*. Pannonhalma, 1942. 59 p. — Az érdeklődés egyrészt Magyarország közelségének, másrészt a császári seregben harcoló nagyszámú olaszoknak szólt.

A törökellenes harcok nyomán születő magyar vonatkozású újságlevelek jó néhány darabja megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-gyűjteményében. Bennünket jelen esetben az 1688. évi, Székesfehérvár visszavételéről tudósító relációk foglalkoztattak, amelyek közül kettő olasz, négy pedig német nyelvű.⁴

A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őriznek egy XVII. századi kolligátumot (jelzete: RM IV.1021), amely két eddig ismeretlen, német nyelvű újságlevelet foglal magában. Mind a kettő Székesfehérvár 1688. évi ostromával foglalkozik, két-két levél terjedelmű, keltezetlen, sem a nyomtatás helyét, sem a nyomdászt nem közli. Betűik és díszítőelemeik azonossága miatt feltehetően ugyanabban a műhelyben készültek, tartalmuk pedig arra utal, hogy a májusi ostromot követően — nagy valószínűséggel Bécsben — jelentek meg.

Az első újságlevél címe: *Umständlicher Bericht von bisheriger Einschlies-|sung und Ubergab der Ungarischen berühmten|Stadt und Vestung Stulweissenburg.*|| H. é.ny. n. 4° 2 lev. Koll. 1.

A szöveg keletkezésének pontos időpontjához a 2a oldal segít hozzá, ahol is a Bécsben időző török követekről az alábbiak olvashatók: „Da dann gestern sich die Deputierte abermal bey deroelben [a badeni őrgófról van szó] einfanden, und ihro den Rock küseten. Nachdem sie hierauf die Accords-Puncte eigenhändig von Ihro Durch[|aucht]... überkommen hatten, sind sie hierauf auf der Post wiederum nach Stulweissenburg aufgebrochen”: vagyis — miután Badeni Hermann, a haditanács elnöke, május 15-én fogadta a törököket — a tudósítás május 16-án kelt.⁵

A második újságlevél címe: *Abermaliger ausführlicher Bericht|Betreffende|Die Eroberung Stulweissenburg.*|| H. é. ny. n. 4° 2 lev. Koll. 2.

A dokumentum keletkezéséhez a szövegben szereplő két dátum adja a kulcsot: a három török parancsnoknak a badeni őrgófróhoz írt levele május 22-én kelt (2a), a tudósítás javát kitevő hadileltár és szemle pedig május 23-án ért véget Székesfehérvárott.

A két újságlevéllel tárgyilagosságuk és adatgazdagságuk miatt érdemes megismerkednünk — noha az események más forrásból is ismertek* —, hiszen közvetlenül azután jöttek létre, hogy a város a török uralom alól felszabadult.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy ha összevetjük a fentieket az Apponyi-gyűjtemény újságleveleivel — elsősorban persze a német nyelvűekkel — szembeötlik mindjárt a tartalmi azonosság: ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy sem szerzőik, sem nyelvhasználatuk, sem helyesírásuk nem azonosak. (A magyar személy- és földrajzi nevek írásában is jelentősek az eltérések.)

Annál meglepőbb viszont a XVII. század nagy történelmi szintézisének, a *Theatrum Europeum* 13. kötetében megtalálható szövegével való egybeesés.⁷ Bár csak a kapitulációs szerződés pontjait és a török parancsnokok leveleit vetettük össze, megállapítható, hogy a *Theatrum Europeum* szerzője csupán egy-két szót változtatott meg. Mindössze jelentéktelen helyesírási eltérések mutatkoznak, amúgy a két „Beszámoló” szó szerint került be a szövegbe.

Sebestyén József Giovanni Paolo Zenarolla, székesfehérvári prépost, *Operationi di Leopoldo Primo . . . anno 1688.* (Bécs, 1689.) című munkájának vonatkozó részeit vetette össze, és talált szövezerinti megfeleléseket. Lehetséges, hogy a névtelen tudósítások szerzőjeként Zenarollát feltételezhetjük? Vagy ő

⁴ Lásd APPONYI Sándor: *Hungarica*, 2. köt. Bp. 1902, illetve *Hungarica*, Bd. 4. München, 1927: App. 1376, 1382 (1383) és 1386, 2315; App. M. 221 és 354.

⁵ JENEI Károly: *Székesfehérvár körülvétele és visszafoglalása 1688-ban*. In: Fejér megyei történeti évk. 5. Székesfehérvár, 1971. 7–22. p.

⁶ SEBESTYÉN József: *Székesfehérvár fölszabadulása a török uralom alól*. 1688. május 19. Székesfehérvár, 1929. 74 p.

⁷ *Theatri Europaei continuati Dreyzehender Theil*, . . . Insgesamt aus der Sachen, und dero warhafften umbständlichen Verlauff, vermittelst von hohen Orten gesuchten, und communicirten Actis und Urkunden zusammen gezogen; . . . Franckfurt am Mayn, gedruckt bey Johann Görlin. Im Jahr M DC XCVIII. Székesfehérvárról: 263–274., az alkupontok a 265., a török parancsnokok levelei a 266–268. oldalon.

is csak forrásértéke miatt használta ezt a két újságlevelet? (Az viszont tény, hogy a székesfehérvári Szt. Miklós templom prépostja már Buda 1686-os ostrománál is jelen volt, és az eseményeket könyvbbe foglalta.* Ott volt Székesfehérvár 1688. évi ostrománál is.)

Úgy véljük, háromszáz évvel Székesfehérvár visszavétele után is jó néhány részletre fény derülhet még az előkerülő nyomtatott és a fel nem tárt levéltári források nyomán.

* * *

RÉSZLETES BESZÁMOLÓ SZÉKESFEHÉRVÁR, A HÍRES MAGYAR VÁROS ÉS ERŐDÍTMÉNY KÖRÜLZÁRÁSÁRÓL ÉS ÁTADÁSÁRÓL

Miután isten különös kegyelméből az ottomán barbárok ellen, a különböző, diadalmas császári fegyverekkel kivívott nagyszerű győzelmek révén úgy alakult, hogy ezáltal három jelentős helység, Sziget[vár], Kanizsa és Székesfehérvár, és még további helységek is, melyek a Tisza és a Maros között fekszenek, elvágattak: akkor a császári kormány arra az igen bölcs elhatározásra jutott, hogy a fentemlített fontos helységeket szoros blokád alá vonja, hogy azok a legnagyobb ínségben és minden élelmük fogytával, magokat megadni kényszerüljenek. Végülis előszörre Eger váránál került erre sor, mint amelytől tizenhárom grófság, vagyis egész Felső-Magyarország felszabadítása függött. Eme helység átadásával az Erdélyig terjedő országrész jórészt biztonságba kerül, ugyanakkor pedig a munkácsi várvédőket kétségbeesett helyzetbe juttatja. Amint a fenti javaslat az udvarnál kedvező fogadtatásra lelt, sor került a megvalósítására. Minthogy őfőméltósága, a bajor választófejedelem,* amint az előző hadjárat kezdetén is, már ott táborozott hadával, a császári udvar indokai nyomán, érett megfontolás után, jónak látta azt a helyet** Doria márki úr parancsnoksága alatt körülzáratni. Ezután a szerencsés várátadás meg is történt, amely a munkácsi várórségben nagy rémületet keltett, majd pedig arra indította őket, hogy magukat törvényes királyuknak és uralkodójuknak alávéssék. Eme fenséges hódítások nyomán ócsászári felsége megparancsolta, hogy ugyanilyen intézkedésre kerüljön sor Székesfehérvárnál; mivelhogy a helység [védői] kitöréseikkel és portyáikkal egész Budáig naponta sok kellemetlenséget okoztak, sőt Esztergom, Győr és Komárom környéke sem volt biztonságos miattuk. Ezért tehát a császári felség úgy határozott, hogy a várost magyar hadakkal kissé körülzáratja. És miután őfőméltósága, a bádeni őgróf úr most februárban saját ügyeiben hadvezetőségével Győrben időzött, jónak látta a várost (melynek nagy ínségéről elfogott levelekből értesült) úgy körülzárni, hogy abból lélek se tudjon se ki-, se bemenni. Mégis a kedvezőtlen időjárás és egyéb nehézségek miatt lassan haladtak az előkészületek. Mígnem őfőméltósága úgy határozott, hogy formális blokád alá vonják, és ehhez néhány német csapat mellett a főparancsnokság magyarjait, a gróf Batthyány [Ádám] úr alatt szolgáló katonaságot is beleértve, használják fel; amazt báró Areyzaga ezredesnek, Leopoldstadt parancsnokának, emezt Batthyáynak vezetése alatt. Mindezt pedig azzal a szándékkal, hogy ha ez az előjáték semmilyen eredményt nem hozna, igazi ostromba kezdenek. A császári udvar parancsát hamarosan végrehajtották, őfőméltósága leghathatósabb támogatásával. Eközben a Győrben összegyűlt német katonaság a tüzéséggel egyetemben április végén Palota ellen vonult, hogy ott a főparancsnokság hadaihoz csatlakozzék, s május 1-én megérkezett Székesfehérvár alá. Ott azután Areyzaga ezredes legott hozzáállott a vár szoros körülzárásához; csapataival a Budai kapu jobboldalán, a Bodajk patak partján, valamint a Palotai kapuval szemben foglalt állást, míg a Sárvíz innenső partján, egész a fent említett

* ZENAROLLA, Gio(vanni) Paolo: *Relatione esatta, e distinta sopra la operazioni, fatte dopo l'Assedio di Buda* ... 1686. In Vienna, appresso Gio Van Ghelen, 1687. 12 4 lev., 140. p. — Magyarul is olvasható: *Buda visszafoglalásának emlékezete 1686*. Bp. 1986. [93] - 180. p.

* Miksa Emánuel

** Egert

Budai kapu baloldalig terjedő szakaszon a győri vicegenerális* táborozott a főparancsnokság magyarjaival. Mindezek ellenére a barbárok nem csüggedtek el, hanem hamarost gyalogok és lovasok törtek ki a várból, elszánt védekezésük jeléül, mely összecsapás mindkét oldalon áldozatokat követelt. Úgyhogy mind a három pasa, mind a védők május 4-ig nagy elhatározottságot tanúsítottak. Ezen a napon érkezett meg Batthyány generális úr a csapatával. Amikor a törökök meglátták, hogy a Sárvíz mentén akarnak táborozni, mindent megtettek, hogy ágyúlövésekkel elűzzék őket. Időközben elfogtak egy törököt, aki feltárta a védők szorult helyzetét.

[Május] 5-én egy előkelő török szabadon engedett egy keresztény magyar nőt — annak 4 éves gyermekét magánál tartva —, akit biztosított arról, ha őt tekeres dohányt küld neki, a gyermekét is szabadon engedi. Ez az asszony is megerősítette, hogy milyen nagy az élelmiszerhiány, és azt mondta, valamennyien a vár átadására hajlanak, a janicsáragát kivéve. 6-án a törökök bátorságukról tettek tanúbizonyságot, amikor újból kicsaptak a németekre; ezalatt Areyzaga ezredesnek alkalma nyílt a Bodack [Bodajk] patak mentén lefelé, a várhoz közelebb nyomulnia, és az előrsök egy ágyúlövésnyire közelítették meg a várost anélkül, hogy ezt bárki megakadályozta volna. Dél tájban egy keresztény parasztember jött ki a várból, aki elmondta, hogy a vezír, látva a magyarok állhatatos bátorságát s a németek közelségét, elment a pasához, és vele étkezik. Ebéd után mind a ketten elmentek a janicsáragához, akinél hosszasan tanácskoztak. 2 óra tájban egy fiatal török szökött ki a várból és megerősítette a fentieket; 4 órakor a fentnevezett parancsnokok egy jólöltözött törököt küldtek a mieinkhez, aki az előrshöz ment és azt mondta: két magyar tiszttel kíván beszélni, akik hamarosan meg is jelentek. Ezalatt még többen is kijöttek a várból, különösen nagy bátorsággal és jókedvvel. Egy lovas közülük azt kérdezte: mit akar a seregünk? Mire azt felelték: a várost akarjuk. Ezen még gondolkozni kell — válaszolta amaz. De mind azt kívánta, hogy a mieink a feltételeiket papírra vessék, s maguk is néhányat szabhassanak összevetésül, s hozzáfűzték: nem remélhetjük-e mi is, hogy az egriekhez hasonlóan, alku-pontjainkat a nagy római császárhoz elküldhessük. Azt a választ kapták: az udvar ilyen engedélyt nem adott, de utánanéznek, részesülhetnek-e ilyen kedvezményben.

7-én megkapták írásban azokat a feltételeket, amelyekre át kell adniuk a várat. Ők viszont megígérték, s a szakállukra is megesküdtek, hogy a választ írásban Abdolr [Abdola] Aly bejjel és Zorbosia bejjel kiküldik: ezek 8-án reggel 10 órakor meg is jelentek egy harmadik kíséretében, hogy a három parancsnok, a védők és a lakosság nevében alkut ajánljanak. Végül aztán a mieink néhány pontot kibővítettek, melyeket a törökök ad referendum bevettek, hogy a szokásos divánban avagy tanácsban megvitassák; azzal az ígérettel, hogy a válasszal mielőbb visszatérnek, később az említettek a választ táborunkba visszahozták, amelyet a három pasa és valamennyi védő teljes beleegyezésével aláírtak, hogy ugyanis mutatis mutandis ugyanúgy, mint az egriek, egyezséget kívánnak kötni. Erről aztán a győri vicegenerális, gróf Zichy úr szerda** este beszámolót küldött őfőméltóságának, a bádeni őrgróf úrnak, aki azonnal Laxenburgba indult, hogy őcsászári felségét a szerencsés sikerről tájékoztassa. Hamarosan eztán elindult a fenti táborból Areyzaga úr, Joh[ann] Jacob Fischer mérnök úr, őfőméltóságának és más magasrangú minisztereknek, valamint a felséges kamarához szóló levelekkel. Ezekből szereztek tudomást a fenti siker részleteiről. A barbárok csak akkor menthetik meg életüket, ha hajlandók Bécsbe követségbe jönni, s őfőméltóságához, az őrgrófhöz folyamodva, közbenjárását kérni őcsászári felségénél, a legkegyesebb és jóságosabb úrnál, hogy a bajtársaik által is elfogadott alku-pontokat a legkegyesebben aláírni szíveskedjék. Amikor 13-án Aly aga és Alay bej Bécsbe érkezett, egy bizonyos államtisztviselő kíséretében kocsit küldtek értük. S mivel későre járt, az Arany ökörhöz címzett fogadóban szállásolták el őket. Megparancsolta legott a főtölmácsnak, Marco Antonio Mamuka Della Torre úrnak, hogy legyen szolgálatukra az asztalnál, kinek biztatására és jó modorát látva nagy élvezettel ettek, és először ő római császári felségének, majd a vezír (ahogy ők nevezik), vagyis őfőméltósága, a haditanács elnökének egészségére ittak, aki nekik a kívánt satisfactiót megadván, a győri vicegenerális urat, gróf Zichy urat további hírekkel Laxenburgba küldte. Miután 14-én reggelre az alku-pontokat lefordították, arra kérte

*gróf Esterházy János

**május 11-én

őfőméltósága a két küldöttet, hogy keressék fel őt palotájában. Ezután személyesen Laxenburgba indult, hogy őcsászári felségét tájékoztassa. Majd a szokásos megbeszélés után, mely szerint a követek térjenek vissza, őfőméltósága ismét visszatért Bécsbe. Ott aztán tegnap* őt ismét felkeresték a követek, és megescskolták a ruháját. Miután az alkupontokat őfőméltóságától személyesen, különös szerénységgel és náluk egyébként teljesen szokatlan alázattal átvették, postakocsin elindultak ismét Székesfehérvárra Zichy vicegenerális úr kíséretében, aki egész télen nagy bátorságról tett tanúbizonyságot katonáival együtt.

Alkupontok, amelyekre Székesfehérvár megadta magát, s melyet megkötött gróf Batthyány Ádám generális úr, galánthai Esterházy [János], győri vicegenerális úr és báró Areyza úr, a német sereg ezredese, továbbá a vezír pasa, Ahmet pasa és Zaghargi pasa, a janicsáraga.

1. A vár és a város mindennemű municióval, valamint a tüzérségi eszközökkel és ami hozzátartozik, a harangokkal, órákkal és mindennel együtt, ami közös használatra szolgál, csalárdság nélkül a császári hadaknak átadassék. Ugyanígy minden akna, legyen az a vár alatt vagy az elővárosokban, felfedeztessék.

2. Szabad elvonulás engedjessék mind a védőknek, mind a lakosságnak, s feljogosítatnak felső és alsó fegyverzetük, egyéb vagyonuk, lovuk és egyéb állatok elvitelére anélkül, hogy bárki megrövidíttessék.

3. Azon keresztény asszonyi személyek, akik rabszolganők lettek, és 18 évesek vagy ennél fiatalabbak, s gyermekeik vannak, azok gyermekei maradjanak apjuknál, ők viszont a mienkhez kerüljenek. Akik azonban 18 évnél idősebbek, szabadon eldönthessék, itt maradnak-e vagy a törökökkel elvonulnak-e. A 18 évnél fiatalabb férfi vagy nőnemű [keresztény] személyek azonban csalárdság nélkül szolgáltatassanak ki a mieinknek. Amennyiben azon törökök közül valaki keresztény hitre áttérni kívánna, senki se merészelje abban megakadályozni.

4. A törököknek 300 kocsi rendeltessék, hogy rajtuk holmijukat Szt. Katalin szigetéig elvihessék, ahol nékik 70 hajó, vagy ha ez is kevés, még több, rendelkezésükre álljon, melyeken biztonságban távozhattak. Addig viszont, amíg a kocsikat megrakják és a védők valamennyien kivonulnak, a legelőkelőbb törökök közül néhányan túszként szolgáljanak.

5. Az elvonulásnál elégséges számú német és magyar tisztt kísérje a távozókat a Dunáig, és aztán tovább a legközelebbi török helységig. Közben a törökök a legelőkelőbbek közül túszoikat hagyjanak Eszéken, amíg a keresztény konvoj és hajóhad vissza nem tér. Ezután a visszatartott túszoikat is elbocsátassanak.

6. A városban található valamennyi keresztény rabszolga, legyen az öreg vagy fiatal, az egyezség után azonnal szabadon bocsátasson.

Ezen egyeztetett alkupontokat mindkét oldalon a fent nevezett tábornok urak és pasák aláírták.

* * *

ÚJBÓLI RÉSZLETES BESZÁMOLÓ SZÉKESFEHÉRVÁR BEVÉTELÉRŐL

Miután május 19-én a törökök Székesfehérvárról kivonultak, és a Mieink viszont szép rendben bevonultak, a következő 20-i napon a győzelmek adományozója tiszteletére solenn Te DEUM laudamuszal köszönet mondatott, melyet Pautus Seceni**, Veszprém és e helység püspöke intonált. A helyzet tökéletes megoldásával; és azután hamarosan sor került az anyag- és élelmiszerraktárak vizitációjára, ahol az alábbi készletek találtattak.

* május 15-én

** Széchényi Pál

Inventarium a nagy és kis lövegekről, a municióról, tüzszerszámokról és más hadieszközökről, ahogy Székesfehérvárott találtak.

2 török tarack, az egyik 4, a másik 6 fontos.

1 német tarack, 60 fontos, 1642-ből.

1 török ágyú, 48 fontos.

3 ágyú Rudolf császártól, 40 fontos, kettő 1596-ból, egy 1598-ból való.

1 ágyú, 40 fontos, II. Miksától, 1569-ből.

2 török ágyú művészi vésettél, 36 ill. 28 fontos.

3 24 fontos ágyú II. Rudolftól, 1596-ból.

1 csataágyú, 18 fontos, II. Rudolftól, 1598-ból.

1 csataágyú, 14 fontos, II. Miksától, 1571-ből.

1 hosszú török ágyú, 13 fontos.

2 török csataágyú, 12 fontos.

1 ágyú, 12 fontos, Ferdinánd királytól, 1533-ból.

3 ágyú Joh. Friedrichtól, Szászország hercegétől, 1553-ból, két 10, egy 8 fontos.

2 falconett, 6 és 7 fontos, Ferdinánd királytól, 1531-ből.

1 falconett 7 fontos, II. Miksától, 1571-ből.

1 hosszú török ágyú, 4 fontos.

1 hosszú, vésett ágyú, 4 fontos, 1511-ből.

1 ágyú, 4 fontos, Székesfehérvár címerével.

1 hosszú török csataágyú, 3 fontos.

5 kis török ágyú, 3 fontosak.

1 kis ágyú, 3 fontos, III. Ferdinándtól, 1653-ból.

1 kis német vaságyú, 3 fontos.

6 kis török ágyú, harmadfél fontos.

1 kis német ágyú, harmadfél fontos.

9 török falconett, 2 fontosak.

2 falconett, 2 fontosak, Ferdinánd királytól, az egyik 1531-ből.

1 ugyanilyen, a jelenlegi csász. felségtől, Lipóttól, 1663-ból.

4 török falconett, úgy másfél fontosak.

2 német falconett, másfél fontosak, 1531- és 1584-ből.

6 rossz török falconett, kb. 1 fontosak.

3 német falconett, kb. 1 fontosak.

5 rossz török falconett, talp nélkül.

3 rossz török falconett, eléggé sérült állapotban, talp nélkül.

1 vasból készült török falconett, negyed fontos.

2 kis ágyú, 10 és 4 unciasak, hozzá 79 ágyúgolyó.

5 gyújtómozsar; az egyik 200 fontos, Miksa császártól, 1513-ból. A többi 100, 40, 28 és 20 fontos.

688 hordó azaz mázsa* jo puszkapor

Egyéb puszkapor, minőségben a fentiekhez nem hasonló és részben nedves, nem hordóban, hanem nedves pincékben tárolva, különböző nagyságú halmokban áll; 232 hordóra becslve.

Egy másik helyiségben, egészen silány edényekben 50 hordó puszkapor, összesen körülbelül 970 mázsa.

170 mázsa ólom.

77 török kanóc.

15 db 60 fontos és 10 db 30 fontos töltött bomba.

118 db 50 fontos és 399 db 30 fontos üres bomba.

4500 töltött és 2500 üres kézigránát.

128 db 10 fontos és 37 db 6 fontos üres gránát.

* Zentner

10 000 db gránáthoz való cső.

3256 db 40 fontos ágyúgolyó, 1600 db 36 fontos, 2081 db 24 fontos és 1000 db egyéb nagyságú golyó, 3500 golyó a rossz falconettekhez.

15 láda, kisméretű muskétagyolyókkal.

2 láda jó pisztolytöltet, 1 láda tönkrement töltettel.

1 muskéta, hatszögletű csővel, mely lovon használatos.

18 nagy muskéta, jó állapotban és 54 db használhatatlan.

19 db felajzatlan török ij és 3 láda nyilvessző.

41 pajzs.

60 új, török patrontáska és 85 db löporszarú.

486 különböző janicsár-puska.

69 tűzvető, amelyet támadásnál használnak.

Nagy mennyiségű kampó, nyársak, aknász kalapácsok, csákányok, lapátok, emelőrudak és hasonlók, nyéllal és anélkül.

16 db török ágyúkocsi, mindenféle egyéb szekér, ágyútalpak vasalt deszkákkal, német mintájú kerekek és egyéb, a kocsikhoz tartozó fanemük.

2 üllő és a hozzá való fűjtatók.

20 000 batteria mindenféle szög.

40 mázsa vas és 20 mázsa egyéb vasalat az ágyúkhöz, kocsikhoz, kerekekhez.

1 db kúthoz való fémkerék.

1 erős török kötél, közel 100 öl hosszúságú, különböző vastagságú és szélességű zsinetekkel egyetemben.

20 mázsa jó állapotban lévő és 7 mázsa régi, tönkrement gyapjú.

Nagyon sok bőr puskaporzsák.

43 tucat szőrből készült homokzsák.

2 bronz és 1 cseréppalack, kőolajjal töltve, mindegyik 80 fontos.

4 mázsa szurok.

19 db török ágy-takaró.

Egészen 23-ig folytatódott az eszközök, erődítések és a helység állapotának a vizsgálata. És kitűnt, hogy a helység inkább a mocsaras talaj, mint a megerődítés miatt áll szilárdan. Mindössze három kaput figyeltek meg; egyikük fallal volt körülveve, a másik azonban alig volt erődítve, s a harmadik csak kissé volt palisádokkal körülkerítve.

Így a helységnek csak három, kváderkövekkel kirakott védbástya van, amelyek azonban alacsonyak. Egyébként körös-körül mély, széles és most vízzel borított mocsár veszi körül a várat. A városban kb 200 ház van, de csupán fából, régi módon épültek és többnyire dűledező állapotban. Messzebb egy szép előváros csatlakozik hozzá.

Miután a most leírt mértékben mindent szemügyre vettek, Batthyány generális úr azon fáradozott, hogy ócsászári felsége ama parancsának eleget téve, hogy a helységet német legénységgel lássa el, a helységbe 500 németet helyezett el, a magyarok viszont, a lovasok és gyalogság, az elővárosokban maradtak további császári parancsig. Eközben levelek érkeztek a helységet feladó vezirtől, közülük az egyik őfőméltóságának, a bádeni őrgrófnak szolt, az alábbiak szerint:

Legboldogabb, legtehetségesebb és legudvariasabb fejedelem, a római császár nagy vezírje, legkedvesebb barátunk és testvérünk! Szívélyes üdvözetünk mellett tudatjuk nagybecsült személyével, miképpen érkezett meg itt nálunk a ti legjóságosabb és legdicsőbb császártok fenséges határozata a legjobb időben; mind ez, mind az ön nagyon udvarias és barátságos levele, nem kevésbé két követünk, Aly aga és Aly bej iránt tanúsított nyájas figyelme rendkívül megvigasztalt és megörvendeztetett bennünket. Szinte nem is tudjuk, hogyan köszönjük meg, hogy isteni előrelátással nemcsak velünk, hanem valamennyiünkkel, az ön közbenjárására, a dicsőséges császár jóvoltából — akit ezért a Mennybéli isteni kegyelmével jutalmazzon meg — oly kegyesen bántak.

Miként aztán a legmagasabb rendelkezés következtében, melyet az ön császára írt alá, az ön tisztelt gróf Batthyány generálisa, más tisztekkel egyetemben, nem engedte, hogy a városból való elvonulásnál vagy a Dunához vezető úton bármelyikünknek a legkisebb baja essék. Úgyhogy a legnagyobb rendben érkezünk a kíséretül rendelt németekkel és magyarokkal Gian Curtaranhoz [Szt. Katalin sziget]. Innen írjuk Felsőgednek, ki oly kegyes volt hozzánk, ezt a levelet, és küldjük lábaidhoz, hogy a világ tudomást szerezzen erről az őszintén megkötött és híven betartott egyezségről. Egyébként reméljük, hogy ha a hajók készen állnak, reggel időben elindulhatunk: kérjük tehát Istent, hogy ezentúl is tegye boldoggá. Kelt 1099-ben, Regeb havának 23. napján, azaz 1688. május 22-én.

Isten szolgálói

Ahmet vezír,

A parancsnok,

Zagargibassi Osman, janicsárága

A másik, gróf Batthyány úrnak írt levél így szólt:

Hűséges és tisztelt barátunk! Többrendbeli, személyének szóló üdvözetünk mellett nem mulaszthatunk el, hogy közöljük önnel, szerencsésen megérkeztünk Gian Curtaranra; s hogy legkegyelmesebb császártok és a nagyvezír, a bádeni fejedelem és főparancsnok határozata nyomán, a legnagyobb gyorsasággal és Zichy István úr, továbbá alárendelt katonái jó kísérete alatt rendben és sértetlenül valamennyien megérkeztünk, a Budán parancsnokoló generálisnak is a legjobbakat kívánva; mivel az ígért hajókat a meghatározott helyen indulásra készen találtuk, isten akaratából holnap reggel folytatjuk utunkat a Dunán, melyet méltósággal ezennel közlünk. Isten adjon hosszú, boldog életet.

A vezír

A parancsnok

A Zagargibassi

Nagyon nagyok voltak ugyan ezek a megaláztatások, de még nagyobb volt a barbárok megdöbbenése, amikor látniuk kellett, hogy őket négyezer ember — többnyire gyalogok — arra kényszeríti, hogy elhagyják a várost, jól látván, hogy hiába reménykednek felmentő seregben, és hogy minden idevezető utat lezártak. Mint ahogy most hasonló félelemben él a szigeti és a nagykanizsai vár is. Végül úgy tűnik, mintha az itteni legmagasabb vezetés a fenti várak rendes, szoros ostromzárral történő körülzárását javasolná. Mely tervet az Isteni Gondviselés szerencsésen valóra is váltsa, felülmúlhatatlan császárunk világraszóló hírnevének minél nagyobb elterjedésére.

MURÁNYI LAJOS

Bod Péter levele Cornides Dánielhez. Bod Péter (1712—1769) tevékenységéről az utóbbi évtizedekben mindössze néhány apróbb adalék jelent meg. Kéziratok művei kiadatlanok, hozzáférhetetlenek,¹ levelei közül keveset ismerünk. Az ismert levelek egyikében, az 1753-ban Szilágysomlyói Halmágyi Istvánhoz címzettben² munkamódszeréről tájékozódhatunk. A *Dacia Litterata* címen tervezett művében Czvittinger írói lexikonát³ tekinti példának, ha csak segítői és barátai mást nem tanácsolnak neki. Vallási különbségtétel nélkül a négy bevett felekezet mintegy 300 képviselőjéről akar tájékoztatást nyújtani.⁴ Ámde a 18. századi Erdélyben is hiányoznak azok a körülmények, amelyekre támaszkodva dolgozhattak másutt a tudósok („Bibliothecae, Notitiae et Historiae Literariae, communicationes etc.”). A

¹ Felsorolásunkat ld. SÁMUEL Aladár, *Felsőcsernátonyi Bod Péter élete és művei*. Budapest, 1899. 195—220.

² A levelet kiadta KELEMEN Lajos (*Erdélyi Múzeum*, 1907, 328—330).

³ CZVITTINGER, David, *Specimen Hungariae literatae*. Francofurti et Lipsiae, 1711.

⁴ Kéziratban maradt adatgyűjtése 282 író életét és műveit ismerteti. Vö. SÁMUEL i. m. (I. jegyzet) 212—214.

Umständlicher Bericht von bisheriger Einschließung und Übergab der Ungarischen berühmten Stadt und Festung Stulweissenburg.

Dennach aus sonderbarer Göttlichen Güte/ vermittelst verschiedenen/ wider die Ottomannische Barbarn/durch die si-greichen Käyserlichen Waffen erhaltene herrliche Victorien/ es dahin kommen/ daß hierdurch die drey importante Plätze/ Stiget/ Canischa/ und Stulweissenburg/ gleich andern Dreyen mehr/ so zwischen der Theis/ und dem Fluß Maros gelegen/ abgeschnutzen worden: als hat die Käyserliche Regierung den hochvermünftigen Schluß gefaßt/ sich bemeldte ansehnliche Dreyer/ durch eine enge Bloccata/ dergestalt einschließen zulassen/ damit selbige durch die äußerste Noth/ und Abgang aller Lebensmittel gezwungen/ sich ergeben müßten. Zu dem Ende man vor erste solches an der Festung Erla zubewerkstelligen/ sich angelegen seyn lassen/ als man/ solchen ins Werk setzen/bemühet gewesen. Wie dann Ihre Durchl. Durchl. in Böhern/ als sie gleich zu Anfang vorigen Feldzugs/ mit dero Volk/ sich in selbiger Gegend befanden/ auf die vom Käyserlichen Hof führende Notizen/ nach reistlicher Überlegung/ vor gut befunden haben/ solchen Play/ unter dem Commando des Hn. Marquis Desria/ enge einschließen zulassen. Worauf auch endlich die glückliche Übergab erfolget/ welche bey der Besagung in Mongarsch grosse Verstärkung/ und darauf die Entschliessung erwecket/ sie ihrem rechtmässigen Könige und Monarchen zu unterwerffen. Auf erhaltene solche herrliche Conquesten/ wurde von Ihre Käyserlichen Maj. die nöthige Verstärkung zu einem gleichmässigen bey Stulweissenburg anbefohlen; als welcher Ort täglich mit Ausfällen und Streifen/ bis unter Ofen/ grosse Ungelegenheit machte/ so/ daß nichts um Gran/ Raab und Comorra selbst/ davor sicher war. Wurde also von Käyserl. Majestät der Schluß gefaßt/ selbigen durch die Ungarn etwas einsperren zu lassen. Und nachdem in verwichenem Monar Febr. Ihre Durchl. der Herr Marggraf von Baden in eigenen Angelegenheiten/ dero Commendantenschafft in Raab betreffend/ sich an diesen Ort verfügt hatten/ befanden die selbige vor gut/ (weil sie aus verschiedenen aufgefundenen Briefen/ die grosse Hunnensnoth dero in Stulweissenburg sitzenden Besagung/ so/ daß auch täglich viele austriffen/ zur Gnüge ersah) die Festung dergestalt einschließen zu lassen/ daß nichts aus noch ein künne. Jedoch ging es/ wegen des unfreundlichen Wetters und andern Hindernissen/ mit der Zurüstung etwas langsam her. Bis das bey zunehmendem Tag/ Ihre Durchl. schlüssig wurden/ eine Formal Bloccata vorzunehmen/ und dazu nicht etlichen Teurschen Trouppen die Hungarn des Generalats/ samt der unter Herrn Grafen Barthian stehenden Militz zugebrauchen; jene zwar unter dem Commando des Freyherrn von Treysaga/ Obersten/ und Commendanten in Leopoldstadt; diese unter Anführung Herr Grafen Barthian. Alles jedoch in der Intention/ falls solches Vorspiel nichts

effectus

M. A. C. A. D. E. I. I.
KÖNY. I. I. I.

Abermaliger ausführlicher Bericht/
Betreffende
Die Eroberung Stulweiffenburg.

Dennach am 19. May die Türcken aus Stulweiffenburg ab/und Unsere dages
gen in schöner Ordnung eingezogen: wurde dem höchsten Geber aller Victo-
rien/am folgenden 20./durch ein solenn Te DEUM laudamus, welches der Bis-
choff zu Beshrin/und dieses Orts Paulus Sezen intonirt/ unter völliger Lösung der
Stücke/Danck gesagt; und darauf so bald die Visitation/ des Zeug-und Proviant-
Hauses vorgenommen/worinn sich folgender Vorrath befunden.

Inventarium des grossen und kleinen Geschüßes/ der Munition/ Feuerwerks/ und an-
derer Kriegs-Geräthschafft/ so sich in Stulweiffenburg befunden.

2. Türkische Haubitzen/deren einer 4. der ander 6. pfündige Kugeln hält.
 1. Teurscher Haubitzen/von 60. pfündigen Kugeln/anno 1642. gemacht.
 1. Türkisch Stück/das 48. pfündige Kugeln führt.
3. Stück vom Kaiser Rudolphy dem andern/von 40. pf. Kugeln/deren 2. von an-
no 1596; und das dritte von 1598. sind.
 1. Stück zu 40. pfündigen/ vom Maximiliano II. 1569.
 2. Türkische künstliche ausgegrabene Stück/deren 1. 36/das 2. 28. pfündig schießt.
 3. Stück zu 24. pfündigen Kugeln/von Rudolphy II. 1596.
 1. Feldschlang zu 18. pfündigen Kugeln/von Rudolphy II. 1598.
 1. Feldschlang zu 14. pfündigen/ von Maximiliano II. 1571.
 1. langes Türkisches Stück zu 13. pf. Kugeln/
 2. Türkische Feldschlangen von 12. pf. Kugeln/
 1. Stück von 12. pfündigen Kugeln/ Königs Ferdinandi 1533.
 2. Falckenet zu 6. und 7. pf. vom König Ferdinando 1531.
 1. Falckenet zu 7. pf. von Maximiliano II. 1571.
 1. langes Türkisches Stück zu 4. pf.
 1. langes ausgegrabenes zu 4. pf. 1511.
 1. Stück von 4. pf. Kugeln/woraus die Stadt Stulweiffenburg geprägt.
 1. lange Türkische Feldschlange zu 3. pfündigen Kugeln.
 5. kleine Türkische Stücklein zu 3. pf.
 1. Stücklein zu 3. pfündigen Kugeln/ Ferdin. III. 1653.
 1. Teursches eisernes Stücklein zu 3. pf. Kugeln.
 6. Türkische Stücklein zu dritthalb pf. Kugeln.
 1. Teursches Stücklein zu dritthalb pf. Kugeln.
 9. Türkische Falckenet zu 2. pf.
 2. Falckenet zu 2. pf. Königs Ferdin. deren eins von 1531.
 1. dergleichen von jehiger Kaiserl. Maj. Leopoldo 1663.
 4. Türkische Falckenet so anderthalb pf. schießen.

): (

2. Tent.

tudományos együttműködésnek szinte kizárólagos formája e korszakban a tudós-levelezés. Nemcsak a tudós társaságok, hanem a folyóiratok is hiányoztak, ugyanakkor a historia litterariával foglalkozni kívánó tudósainknak megélhetésükhöz közhivatalokat kellett vállalniuk vagy gazdasági tevékenység vette el idejük nagy részét. A baráti együttműködés, tudósaink egymást segítése egyre gyakrabban vetette fel hazánkban is a tudós társaság iránti igényt. Ehhez járult még hozzá a nemzeti nyelv ápolásának mind többször sürgetett ügye. Bod Péter külföldi egyetemjárása alatt megismerte más nemzetek példáját. 1756. szeptember 20-i levelében kifejtette Ráday Gedeonnak, hogy „Jó volna valami *Literata Societas* felállítását, melynek tagjai Magyar Országnak és Erdélynek minden részeiből lennének”, s magyar nyelvtant, magyar nyelvű műveket adnának ki.⁵ Óhaját az 1760-ban Bázelen megjelent, *Az Isten vitélkedő anyaszentegyháza* című művének előszavában nyomtatásban is olvashatjuk. A kíváncsi nem valósult meg ekkor sem.

Bod Péter 1749-től 20 esztendőn át a nem központi helyen fekvő Magyarigenben szolgált lelkészként, s ennél fogva fokozottabban rá volt utalva a levelezés útján való adatgyűjtésre, véleményserére. „Jó Patroná”-ja, Bethlen Kata és saját könyvtára munkájához csak kiindulási alap lehetett. Ráday Gedeonhoz címzett levelein kívül Cserey Mihályhoz,⁶ Halmágyi Istvánhoz⁷ és Cornides Dánielhez⁸ írtat ismerünk, amelyek a tudós-levelek közé sorolhatóak, továbbá Sinai Miklós Bodhoz írt három levelét.⁹ Más tudósokkal való levelezéséről is konkrét adatokkal rendelkezünk,¹⁰ levelek fennmaradásáról azonban nincs tudomásunk.

Most egy újabb Cornides Dánielhez¹¹ címzett Bod-level fordítását közöljük,¹² amely szintén tudós-levelnek tekinthető.

* * *

A jeles férfit, tudós Cornides Dánielt
szívélyesen üdvözlöli Bod Péter.

Noha a zsinati lárma elült,¹³ mégis hosszú leveledre az idő szűk volta miatt rövid levéllel kell válaszolnom. A dicséreteket, amelyeket rám tele kézzel szórsz, nem veszem magamra, hacsak nem azért, mert az irántam érzett jóindulatod jele. Jól látom, min dolgozik a nagyhírű Szászki úr. Bárcsak tervei valóra válnának, és végre valahára nyomtatásban lehetne azokat olvasni. Ettől a kiváló férfitől csak kiváló művek fognak megjelenni. Láttam a kitűnő módszerrel, remekül megírt s dicséretünket öregbítő *Introductio Geographica*-ját. Abban mégis, ha valaha újra megjelenne, sok javítani való volna, ami Erdélyt illeti. Ugyanis nemcsak néhány eldugott falut változtatott várrá és erőddé, hanem, nem tudom kit követve, a Keresztes előtti mezőt [*Keresztes-Mezőt*], amely Tordánál fekszik, egészen a Vaskapuhoz

⁵ A Ráday Gedeonhoz írt levelek (1754–1766) lelőhelye: Ráday Gyűjtemény, Levéltár, VIII, 231–235. Kiadás: KISS Áron (Figyelő, 1876/I, 172–176; *Magyar Könyvszemle*, 1882, 257–263).

⁶ Kiadta SÁMUEL Aladár (*Protestáns Szemle*, 1900, 661–662).

⁷ Ld. a 2. jegyzetet!

⁸ Kiadta KELEMEN Lajos (*Erdélyi Múzeum*, 1907, 390–391).

⁹ Kiadás: RÉVÉSZ Imre (*Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező*, 1872, 49–55).

¹⁰ Pl. Weszprémi Istvánnal, ifj. Tsétsi Jánossal.

¹¹ Cornides Dánielről, a papságot és professzorságot nem vállaló értelmiségi példájáról ld. F. CSANAK Dóra, *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*. Budapest, 1983, 443–454.

¹² A levél lelőhelye: Evangélikus Országos Levéltár, Arch. gen. eccl. V/3. f. 184. Eredeti latin szövege:

¹³ A Magyarigenben tartott zsinat előljárvásválasztásáról SAMUEL i. m. (I. jegyzet, 46–47) Bod szavait idézi.

helyezte; sőt az 521. lapon magyarjait cigány nemzetségűvé és szokásúvá tette. Ez nem Szászki úr tollából, hanem a korrektor hanyagságából jelenhetett meg.¹⁴

Szándékodat, melyről nekem írsz,¹⁵ nagyon helyeslem, és isteni segedelmet kérek számodra, s ha valamilyen segíthetnék, tisztességnek tartom. Nem tagadom, hogy a hazai dolgokban valamelyest szorgoskodtam: hogy mit értem el ezen a természetlen földön, talán az idő valaha majd megmutatja.

Pápai postumus műveiből a különböző alkalmakkor megjelent néhány költeményen, a *Rudus redivivum* sajtó alá rendezett magyar változatán és néhány művelt férfihoz írt, s egykor majd életrajzában publikálendő levelén¹⁶ kívül semmi sincs birtokomban.

A komolyabb válaszban megakadályoznak a magán- és köz-elfoglaltságok, amelyek néha annyira lekötnek, hogy barátoknak sem tudok kívánság szerint válaszolni.

Téged és Tiedet Istennek ajánllak, Isten veled, élj boldogan!
Magyarigen, 1760. július 1.

¹⁴ TOMKA SZÁSZKY János az *Introductio in orbis hodierni geographiam* című művet 1748-ban adta ki Pozsonyban, Bél Mátyás bevezetőjével. A második kiadást Severini János gondozta. Cornides levelei közt fennmaradt Severininek 1773. május 10-én Selmezbányáról Cornideshez címzett levele, melyben e második kiadásról van szó. (Arch. gem. eccl. V. 36/2. ff. 42—43.) A levél ide vonatkozó része: „Nunc iam in Geographia Szaszkiána, rogatu Landereri, emendanda occupor. Postquam in hoc labore ad Transilvaniam et Illyriam lucubrando perveneram, vidi me a duce, quem sequor, Büschingio, derelictum. Is enim paene nihil aliud, quam quod Szaszkius dixit, operi inseruerat. Quia vero id, quicquid est, sterile mihi videtur, et praeterea plures, ac 20 annos vicissitudinibus diversis mutatum: TE, Vir Eruditissime, vehementer rogandum putavi, ut Transilvaniam Szaszkiánam brevibus animadversionibus (nam longiores imprimi modus libri non patitur) et emendare, et illustrare velis. Spero, immo confido fore, ut operam, pro TVO in litteras, et comoda publica amore, haud sis mihi, Landereroque denegaturus, sed proxime notulas TVAS per tabellarium publicum transmissurus. Si qua in re TIBI velificari potuero, equidem perlubens faciam. De Illyrico ad Reverendissimum Kercselichium scripsi, a quo etiam non existimo me repulsam passurum. Hungariam nostram Transdanubianam Clarissimus Farkas, Rector Soproniensis, ulteriorem vero Tibiscanam Clarissimus Hatvany Debreceniensis emendabunt. Non intermittam in opere nostro honorificam VESTRI facere mentionem.” A Pozsony és Kassa impresszumú, 1777-ben megjelent 2. kiadásban Severini Kerchelichnek, és az erdélyi részek segítőjeként, a Cornides Dánielt alkalmazó gróf Teleki Istvánnak mond köszönetet. (Vö. még: F. CSANAK, i. m. — 11. jegyzet — 467.) E második kiadásban a Bod által kifogásolt részek változatlanul maradtak.

Az 1748. évi pozsonyi kiadásból több mint száz fennmaradt példányt tart nyilván az Országos Széchényi Könyvtár. Ezen kiadásnak címlapvariánsa is létezik. A pozsonyi nyomtatvány elé ragasztott új címlap impresszuma: „Francofurti et Lipsiae, apud Petrum Conradum Monath, 1750”. Könyvészeti érdekesség e változat, Monath bizonyára terjesztésre vett át Pozsonyban nyomtatott példányokat. Az OSZK 1750-es impresszumú példányának jelezete: 260.816.

¹⁵ Történetírói terveiről írhattott Cornides Bodnak.

¹⁶ a *Rudus redivivum*, Pápai Páriz Ferenc latinul írt egyháztörténeti műve 1684-ben jelent meg. Tótfalusi Kis Miklósról írt versét 1767-ben Nagyenyeden adta ki újra Bod, *Erdélyi Fénix* címmel, nyomdászattörténeti jegyzetekkel ellátva. Leveleit Bod Péter még használhatta, leveleskönyve nem maradt fenn. (ItK 1899, 303: DÉZSI Lajos).

Eximio Viro M. Danieli Cornidae

P. Bod S.P.D.

Cessante quamvis synodali strepitu, tamen ad prolixas Tuas ob temporis angustias brevi epistolio respondere necesse habeo. Laudes, quas mihi plenis impertiris manibus minime agnosco, nisi Tuum in illis erga me adfectum. Quid molitur clari Nominis Vir D. Szaszkius probe video. Utinam destinata ejus viam inveniant, ac aliquando publice legantur. Praeclaro ab isto viro non nisi praeclara prodibunt. Vidi Introductionem ejus Geographicam methodo optima eximie elaboratam, laudeque nostra majorem. In illa tamen si aliquando recudenda esset, quoad Transilvaniam multa venirent corrigenda. Non solum enim aliquot Pagos obscuros in arces ac fortalitia transformavit; verum etiam nescio quem secutus praeceuntem Campum Keresztes; qui Tordae adjacet excudit ad Portam ferream usque; imo *Hungaros ejusdem cum Zingaris et nationis et moris* p. 521 fecit. Quod-tamen minime de penna D Szaszki; sed a malitia correctoris prodire potuit.

Canatus(!) Tuos de quibus mihi significas valde laudo, divinumque Tibi auxilium expeto: ac si quid in me subsidii esset iisdem adsurgo. Impendisse me aliquam Patrii diligentiam non nego: quid in sterili solo effecerim, tempus aliquando forte declarabit.

Posthuma Papaiana praeter carmina quaedam variis occasionibus fusa, Hungaricam Rhuderis Redivivi versionem prelo paratam, ac aliquot ad viros doctos Epistolas, in Biographia ejusdem aliquando publicandas, possideo nihil.

Serius rescribentem excusabunt privatae publicaeque occupationes, quae aliquando adeo detinent, ut amicis ad votum respondere minime valeam.

Deo Te tuosque commendo, vale ac feliciter age.

M. Igenini d. 1. Julii an. 1760.

Címzés: Eximio ac Eruditissimo Viro,
Domino M. Danieli Cornide,
Praeclaro in Illustri Aula Komlodiensi
Vesselényianorum Liber[orum] Ephoro,
Domino Benevolo ac jugi observantia colendo
Komlodin[um]

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Kőrösi Csoma Sándor, a Bengáliai Ázsiai Társaság könyvtárosa. Önálló közleményben eddig nem foglalkozott senki sem Kőrösi Csoma könyvtárosi tevékenységével, csupán egy cikk jelent meg, amely összefoglalta az addig ismert körülményeket a tárggyal kapcsolatban.¹ Most új adatok birtokában szükségesnek látjuk azokat közzétenni.

Először arról az intézményről íránk röviden, amelynek könyvtárosi minőségben Kőrösi Csoma szolgálatába lépett. Az angol birodalom birtokába került India keleti részén Warren Hastings főkormányzósága idején Sir William Jones és Sir Charles Wilkins kezdeményezésére 1784 január 15-én alapították a Bengáliai Ázsiai Társaságot, amelynek első titkára Robert Home (1764—1834) festőművész volt, aki egyben a könyvtárosi tisztséget is ellátta. Már 1788-ban megindították periodikus kiadványukat, az *Asiatic Researches*-t. Ez a kiadvány 1839-ig jelent meg összesen húsz kötetben. 1806-ban elkészült Kalkuttában a Társaság új székháza Jean-Jacques Pichon francia építész tervei alapján. Ekkor a könyvtár sokkal nagyobb helyiségekhez jutott. Ebben az időben a főkönyvtáros William Lloyd Gibbons volt. 1814-ben a Társaság Nathaniel Wallich (1780—1854) dán orvos és botanikus jelentős természetrajzi gyűjteményével gyarapodott azzal a feltétellel, hogy múzeumot is létesítenek, amelynek az

¹ BATÁRI Gyula: *Kőrösi Csoma Sándor, a könyvtáros.* = Könyvtáros. 1986. 7. sz. 416—419. p.

ajándékozó lett a díjazás nélküli igazgatója. Közben Wallich létrehozta a kalkuttai növényteni intézetet, majd nagy elfoglaltsága miatt hamarosan lemondott. Időközben további adományokkal is gazdagodott a múzeum, melyekhez könyvek is tartoztak és ezek a könyvtár állományát számottevően növelték.

1820-ban a Társaság alapszabályzatát kibővítették azzal a paragrafussal, mely szerint ezentúl egy olyan főkönyvtárost kell kinevezni, aki jártas a keleti nyelvekben, és elsősorban a szanszkritban. A paragrafus értelmében megválasztott tisztségviselő Luigi Burlini lett, harminc éve Kalkuttában praktizáló firenzei születésű olasz származású orvos, aki évi ötven rúpia jelképes díjazást kapott ezért a tevékenységéért.²

Figyelemre méltó változás volt a Társaság életében, hogy 1829-től Indiaiakat is felvettek tagként, ugyanez évben került Kőrösi Csoma közvetlen kapcsolatba a Bengáliai Ázsiai Társasággal, ugyanis levélben számolt be eredményeiről, amelyet ülésen fel is olvastak. Akkor havi száz rúpia segélyt szavaztak meg részére, ezt azonban visszautasította. Az eseményről többek között Victor Jacquemont (1801—1832) francia utazó feljegyzéseiben találunk utalást, mivel részt vett a szóban forgó ülésen.³ Ennyit kívántunk előzetesen közölni a Társaság könyvtárával kapcsolatban a továbbiak jobb érthetősége érdekében.

Kőrösi Csoma Sándor életrajzát még vázlatosan sem kívánjuk ismertetni, hiszen számos tudományos igénnyel megírt biográfia áll az érdeklődők és a kutatók rendelkezésére.⁴ Ezenkívül két részletes bibliográfia is, az egyik a magyar buddhista misszió, a másik az erdélyi Zágoni Jenő buzgalmának köszönhetően.⁵ E helyen azért sem foglalkozhatunk életrajzának problémáival, mert még születési éve, helye, és anyja személyével kapcsolatban is viták folynak. Például a lexikonok, életrajzok szerint 1784-ben született Erdélyben, a Háromszék megyei Kőrös nevű faluban. Azonban például Kádár László Antal debreceni földrajztudós olyan forrásokra akadt melyek alapján feltételezhető, hogy a születés időpontja esetleg 1789. A továbbiakban tehát csak életének néhány fontos eseményét kívánjuk felsorolni, elsősorban kapcsolatait a különböző könyvtárakkal.

Kőrösi Csomát 1799-ben írták be a nagyenyedi református kollégiumba és 1807-ben kezdte meg ugyanott felsőbb tanulmányait. Csetri Elek szerint a lelkesen tanuló ifjú előtt megnyíltak a kollégium tudományos gyűjteményei. Ebben az időben a tanintézet híres könyvtárának körülbelül nyolcezer kötete és két olvasóterme volt. E korszak „bibliothecarius professora” Bodola János — Abats János utódjaként 1815-től református püspök, akinek munkájában a diákkönyvtárosok segítettek. A gyűjteményben latin, magyar, német, francia művek mellett több héber, görög, arab és török kiadvány, kézirat volt található. Ezek a könyvek korán felkeltették a történelem és a magyarok eredete iránt rendkívüli módon érdeklődő székely diák figyelmét. Egyes források szerint ebben az időben tett először fogadalmat arra, hogy Keletre utazik, a magyar őshaza felkutatására. Fizikailag és szellemileg már ekkor megkezdte a felkészülést a hosszú utazásra. Nagy hatással volt elhatározására többek között Benkő Ferenc professzor, a magyar földrajztudomány egyik megalapítója, akinek „Magyar geográfia” című műve második kötete

² Rajendra|a MITRA: *Centenary Review of the Asiatic Society of Bengal*. Calcutta 1885. 22—29. p.

³ Bernard Le CALLOC'H: *Un témoignage capital sur la vie d'Alexander Csoma de Kőrös*. Le Journal de Victor Jacquemont. = Acta Orient. Hung. 1986. 2—3. sz. 249—281. p.

⁴ Theodore DUKA: *Life and Works of Alexander Csoma de Kőrös*. London., — BATKAY Ervin: *Kőrösi Csoma Sándor*. Bp. 1962., — CSETRI Elek: *Kőrösi Csoma Sándor*. Bukarest, 1984., — Bernard Le CALLOC'H: *Alexandre Csoma de Kőrös*. Paris, 1985., — SZILÁGYI Ferenc: *Kőrösi Csoma Sándor élete nyomában*. Bp. 1987. stb.

⁵ *Kőrösi Csoma Sándor bibliográfia*. Összeáll.: ZÁGONI Jenő. Bukarest, 1984. Ism.: BATÁRI Gyula: Két Kőrösi Csoma bibliográfia, In: Alföld, 1986. 6. sz. 94—95. p. — *Kőrösi Csoma dokumentáció*. Összeáll.: ESTÉLI József, HETÉNYI Ernő Bp. 1983.

Ázsiával foglalkozni, és erősítette szándékát tanára *Napkeleti utazók* című munkája. Eközben tudatos nyelvtanulással is készült tervezett vállalkozására, anyanyelvén kívül már gyermekkorában tudott németül, románul, majd tanult latinul, görögül, héberül és franciául. Lényegében az ekkor szerzett grammatikai ismeretek tették alkalmassá későbbi az ez időben Európában alig ismert keleti nyelvek elsajátítására, és a tibeti nyelv grammatikájának elkészítésére, valamint szókincsének összegyűjtésére.

1816-ban ösztöndíjat nyert a göttingeni egyetemre. Életének erről a szakaszáról ő maga így írt: „Miután bölcsészeti és hittani tanulmányaimat elvégeztem a Bethlen Kollégiumban Nagyenyeden... Hannoverában, a göttingeni egyetemen hallgattam többrendbeli előadást 1816. évi ápril 16-tól 1818. július végéig.”⁶ Tulajdonképpen itt, Göttingenben mélyítette el ismereteit a kelettudományokban valamint az orvosi alapismeretekben, és itt határozta el végleg, hogy a magyarság őseit, távoli, keleti tájakon keresi. Különösen sokat tanult Johann Gottfried Eichhorn professzortól, többek között az arab nyelvet is. Szabad idejének legnagyobb részét az egyetem kiváló könyvtárában töltötte. Erről a következőket írta Thaisz András, a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője: „Illó figyelemmel olvasta a napkeletre tett utazások leírásait, melyekben a bibliotheka bővelkedik”.⁷ Kőrösi Csomának itt állt módjában egy nagyobb könyvtár belső életébe betekinteni, megismerte katalógusait, a berendezést, a feldolgozást. Lényegében az itt szerzett tapasztalatai alapján válhatott később alkalmassá, hogy maga is hasonló munkát végezhesen évekig. Az akkor már mintegy 220 ezer kötettel rendelkező könyvtár kölcsönzési naplójában megmaradt feljegyzések szerint Kőrösi német, francia, görög, latin, spanyol, olasz irodalmi és történelmi műveken kívül, többek között kikölcsönözte Euripidész, Herodotosz, Homérosz, Xenophon, Dante, Tasso, Herder, Marmontel, Schiller, Fénelon és Eichorn munkáit; Jean Jacques Barthélemy (1716–1795) *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* című munkájának mind a négy kötetét. 1816 augusztus 27-től 1817 június 19-ig 36 alkalommal kölcsönzött könyveket. Szilágyi Ferenc igen helyesen jegyzi meg könyvében, hogy a kikölcsönzött művek azért elsősorban a nyelvtanulást elősegítő jellegűek, mert csaknem állandóan a könyvtárban tartózkodó Kőrösi Csoma az orientalisztikai műveket valószínűleg helyben olvasta.⁸ Később is igen nagy szeretettel emlékezett a könyvtárra és munkatársaira, különösen Georg-Friedrich Benecke professzor ónémet filológusra, az egyetem főkönyvtárosára és Christian Bunsenre, a keleti nyelvek professzorára. 1834-ben tibeti szótárát és nyelvtanát is megküldte az intézménynek, Benecke és Bunsen professzoroknak szóló ajánlással, így fejezve ki háláját tanításukért.⁹

Az egyetemen foglalkozott a héberrel és arabon kívül a perzsa, a török és az angol nyelvekkel és mellékesen francia leckéket vett egy idős párizsi hölgytől. Mindezek után 1818 júliusában hagyta el Göttingent és visszatért Nagyenyedre, ahonnan többször ellátogatott Kolozsvárra, a Tudós Körbe. Itt kapcsolatba került Döbrentei Gáborral és Teleki Pállal. Ez utóbbi az ifjú tudós felajánlotta, hogy gyűjtést indít a számára, és társadalmi támogatást szerez keleti útjához, de ő ezt nem fogadta el. Ellenben elfogadta Kenderessy Mihály kormányzékai tanácsos segítségét, mert enélkül nem is tudott volna elindulni. 1819-ben Temesvárra, Karlocára majd Zágrábba utazott, hogy a szláv nyelveket tanulmányozza, ekkor még úgy tervezte ugyanis, hogy Oroszországon át utazik Mongóliába.

Nagyenyedről 1819 novemberében indult Ázsiába, erről ő maga így írt: „Elhatároztam, hogy elhagyom hazámat s keletre jövök, s ahogy lehet biztosítván mindennapi kenyeremet, egész életemet oly tanulmányoknak szentelem, melyek a jövőben hasznára lehetnek az európai tudós világnak általában és fényt vehetnek nemzetem történetének még homályban lévő kérdéseire különösen.” Korábbi

⁶ DUKA i. m. 23. p.

⁷ *Tudományos Gyűjtemény*, 1821. 5. sz. 119–120. p.

⁸ SZILÁGYI Ferenc: *Kőrösi Csoma Sándor élete nyomában*. Bp. 1987. 106. p.

⁹ SZILÁGYI Ferenc: *Kőrösi Csoma Sándor levelesládája*. Bp. 1984. 62. p.

elképzeléseitől eltérően Konstantinápolyba igyekezett, ahol török; perzsa és arab forrásokat szeretett volna tanulmányozni. de akkor ott pestisjárvány volt, emiatt kénytelen volt megváltoztatni útvonalát. Alexandriába hajózott: „Szándékom volt Alexandriában vagy Kairóban időzni arabs tanulmányaim gyarapítása végett, melyekre már Európában szert tettem, de a pestisnek véletlen kitérése miatt elhagytam Egyiptomot s egy szíriai hajóra ülve megérkeztem Ciprus szigetén lévő Larnaka városába.” Ezután Szidon, Bejrut és Tripoli érintésével Latakiaiba hajózott, innen gyalog Aleppóba ment, majd egy karavánhoz csatlakozva Moszulba érkezett. A feltűnés elkerülése végett egyszerű ázsiai ruhába öltözött ment Bagdadba. 1821-ben eljutott Teheránba, ahol négy hónapig perzsául és angolul tanult: „átolvastam néhány cikket, mely céloom elérésére szolgált”, írja. Majd karavánokhoz csatlakozva Buharába érkezett, ahonnan közvetlenül Keletturkesztánba indult volna. A háborús hírek miatt azonban kénytelen volt visszafordulni. Déli irányban Afganisztán fővárosába, Kabulba vette útját, majd Indiába tartott, hogy Pandzsábon, Kasmiron, Ladakon keresztül jusson el Belső-Ázsiába. 1822 júliusában találkozott William Moorcroft (1765—1825) angol utazóval, aki felismerte a nehéz anyagi helyzetbe került magyar tudós képességeit, és támogatást ajánlott fel neki. Biztatta, hogy tanulja meg a tibeti nyelvet. Ekkor Kőrösi Csoma vállalta, hogy tibeti-angol szótárt és nyelvtant készít. Saját maga így ír erről: „Szeptemberben Mr. Trebecknek, Moorcroft társának visszatérte után Szpitiből, Mr. Moorcroft kölcsön adta nekem átolvasás végett az Alphabetum Tibetanum nagy kötetét, amelyben Tibetország és tibeti irodalom felől sok tanulságosat találtam. Föltettem tehát magamban, hogy ezen különös nyelvnek szerkezetével megismerkedem.” Azt remélte talán, hogy a tibeti forrásokból a magyarok őstörténetére vonatkozó adatokat is megtud.

Először Lehben, Ladak fővárosában tanulmányozta a tibeti nyelvet, majd Zanszkarban a zanglai kolostorban, ahol tizenhat hónapot töltött. Itt a tudós Szangje Puncog láma segítségével foglalkozott a nyelvvel; „ezen értelmes lámának ügyes útmutatásaival megtanultam nyelvtanilag a tibetit, s megismerkedtem azon irodalmi kincsek néhányával, melyek 320 vaskos nyomtatott kötetbe vannak foglalva, s a tibeti tudományosság és vallás alapját alkotják.” Egyébként a kolostornak kisebb könyvtára volt és Szangje Puncog két láma társával kivonatokat készített Csomának, hogy átfogó képet kapjon a tibeti műveltségről, a buddhista filozófiai rendszerekről, asztrológiáról, orvostudományról, logikáról, történelemről, grammatikáról. Ezeket a füzeteket az irodalom „Alexander könyveknek”-nek nevezi, ma a Magyar Tudományos Akadémián őrzik őket. 1825—26-ban amikor plukkali kolostorban tartózkodott több tibeti falenyomatot vásárolt, amelyek saját könyvtárának alapját képezték.

1827 június eleje és 1830 október vége között az igen gazdag könyvtárral rendelkező felső bisawari kanami kolostorban folytatta kutató munkáját; itt fejezte be szótárát és nyelvtanát és egy dokumentációs anyagot gyűjtött össze, amelynek alapján későbbi tanulmányait megírhatta. Ezenkívül itt kezdte meg összeállítani a szankszkrit-tibeti-buddhista szakszavak gyűjteményét a Maharyutpatti mintájára.

Amint már említettük Victor Jacquemont szerint is Kőrösi Csoma az Ázsiai Társasággal már a húszas években kapcsolatba került. 1831 áprilisában, mindjárt Kalkuttába való érkezése után érintkezésbe lépett a Társasággal, egyben eljuttatta tanulmányát Tibet földrajzáról Dr. H. H. Wilson főtitkárhoz, aki elintézte a brit indiai kormánynál, hogy a társaság szolgálatába léphessen ideiglenes jelleggel, mert további utazási terveiről nem mondott le. Ekkor kezdődött tulajdonképpen irodalmi pályafutása. Beosztották Dr. Luigi Burlini (1758—1837) főkönyvtáros mellé segédkönyvtárosnak (assistant librarian), hogy a tibeti kéziratokat katalogizálja, egyidőben Herambanath Takhur a bengáli, Rameomal Soen a szanszkrit anyaggal foglalkozott. Ezzel párhuzamosan Burlini az európai művek több mint ezer kötetet tartalmazó jegyzékét fejezte be. Kőrösi Csoma katalógusa 1833-ban készült el. A magvas tartalmi kivonatokkal és szakszerű ismertetésekkel ellátott nyomdakész állapotban lévő összeállítás (catalogue raisonné) nemcsak a Nepalból Hodgson által küldött tibeti műveket tartalmazta, hanem a Fort William

Kollégium megszüntetett könyvtárának tibeti vonatkozású anyagát is többek között a Kandzsun és a Tandzsun, a tibeti buddhizmus kánonja teljes gyűjteményét, azaz 325 kötetet. A neves intézmény 1830 májusában Lord Bentinck fő kormányzó utasítására fejezte be tevékenységét. Az 1833. április 24-én készült jegyzőkönyvből tudjuk, hogy átadta a társaságnak a katalógust, kinyomtatásra sajnos nem került sor tibeti betűk hiányára való hivatkozással. Azonban itt kell megjegyezni, hogy a szirampuri baptista misszióknak voltak tibeti betűmintái. Ezt a kiváló összeállítást a biográfusok nem sorolják fel a nagy utazó művei között, noha ott volna a helye. Közben az a megtiszteltetés érte, hogy 1833. november 15-én a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává választotta. Életének két legjelentősebb műve az *Essay towards a Dictionary Tibetan and English* és a tibeti nyelvtan *A Grammar of the Tibetan Language in English* 1834 januárjában jelent meg, ugyanez év február hatodikán már viszont a Bengáliai Ázsiai Társaság tiszteletbeli tagjává választotta kitűnő úttörő munkájának elismeréséül.

Könyvének megjelenése után a magyarországi könyvtárakra is gondolt, és tiszteletpéldányokat küldtetett részükre, de nem feledezett meg kedves tanáraitól és barátairól sem. Döbrentei Gábornak jelezte, hogy ötven példányt küld munkáiból, ebből tíz példány Erdélybe, tíz pedig Magyarországra került. A további köteteket az osztrák birodalom tartományai — Ausztria, Itália, Csehország, Galícia stb. — könyvtárai, tanintézetei kapták. Magyarországon az elosztást gróf Teleki József, a Magyar Tudós Társaság elnöke végezte, egy példányt a Magyar Tudós Társaság Könyvtára is kapott. Az Erdélybe küldött példányokon Kőrösi Csoma megjegyezte: „Nem azon célból küldöttem ezen könyveket, mintha azokat Erdélyben tanulni kellene, hanem hogy lennének mintegy bizonyágai hálámnak s ázsiai tanulmányaimnak, s hogy így a tudósok ezekről ítéletüket megteszik, s lássa a világ, hogy az ázsiai tudományosság kútfejeiért mi is tettünk valamit!”

Könyvtárosi pályájának első szakasza 1835 december 14-én záródott, amikor Felső-Bengáliába utazott. Két évre Titaliában telepedett le, ahol főleg a szanszkrit és az abból származott bengáli hindi, mahratti nyelvekkel foglalkozott. A könyvtárban helyettesítésére nem került sor, mert nem találtak olyan Európait ki tudott volna tibeti nyelven. Abban az időben Csoma volt az egyetlen Európai aki ezt a nyelvet ismerte.

1837 október 4-én meghalt Luigi Burlini a Társaság főkönyvtárnoka, helyére tizen jelentkeztek, azonban James Prinsep azt javasolta a Társaság választmányának, hogy tájékozódjanak Kőrösi Csoma szándéka felől, mert szerinte ő lenne a legalkalmasabb személy a könyvtár vezetésére.¹⁰ A választmány elfogadta a javaslatot. Erre Prinsep levelében tájékoztatta a jelölésről Csomát, akinek a választás december 5-én olvasták fel, amelyben jelezte, hogy visszatér, megköszönte a Társaság ajánlatát, de nem fogadta el, mert szándékában állt elhagyni Bengáliát.¹¹ Ekkor Markham Kittoe főhadnagyot, Orissza fölfedezőjét, az indiai irodalom kiváló ismerőjét választották meg, akinek nem volt teljesen ismeretlen a terület, mert egy ideje már ő vezette a múzeumot. Azonban a főhadnagyot hamarosan elhelyezték és így a gyűjtemény ismét vezető nélkül maradt. Az új helyzetben ismét felajánlották Csomának a főkönyvtárosságot, ekkor már elfogadta a megbízást, látván, hogy belátható időn belül nem tudja megvalósítani tervezett utazását. Itt kell megemlíteni, hogy a korábbi irodalom — Duka, Baktay, Csetri stb. — nem tud arról az el nem hanyagolható körülményről, hogy Kőrösi Csoma Sándor vezető lett, nem pedig segédkönyvtáros, eddig ugyanis így szerepelt a szakirodalomban — ez pedig csak a most feltárt társasági segédkönyvekből derült ki.

¹⁰ *Proceedings of the Asiatic Society*. 1834. okt. 4. Journal of the Asiatic Society of Bengal. 1837. 9. sz. 797. p.

¹¹ *Proceedings of the Asiatic Society*. 1837. dec. 5. Journal of the Asiatic Society of Bengal továbbiakban JASB. 1837. 12. sz. 1098. p.

Már előzőleg levélben köszönte meg, hogy a Társaság székházában lakást kapott, amelyben egész ott tartózkodásának ideje folyamán élt. Egyébként ebben az épületben volt a könyvtár is elhelyezve. Később — 1839-ben — a székházat megnagyobbították és így a könyvtár is több férőhelyhez jutott. Mindezek után, 1838 május 3-án a Társaság választmánya egyhangú döntés alapján kinevezte Kőrösi Csomát főkönyvtárosnak. Száz rúpia havi fizetést szavaztak meg a részére.¹² Közben megjelent a *Journal of the Asiatic Society* című folyóiratban a Kőrösi Csoma irodalom által eddig nem ismert cikke, amelyben G. T. Vigne angol utazó felfedezését, az úgynevezett „Iszkardori feliratot” fejtette meg, ugyanis rájött, hogy a nehezen olvasható szöveg tibeti nyelven íródott. A szakirodalom általában megszokta említeni, hogy Csoma tibetológiai tevékenysége az 1837 utáni esztendőben csaknem teljesen megszűnt. Véleményünk szerint ez részben a megnövekedett könyvtári tevékenysége, felelőssége miatt következett be, valamint Prinsep egyik Joseph Hammer-Purgstall osztrák államtanácsosnak írt levelében Csoma látásának romlásáról számolt be — mindez nem akadályozta abban, hogy őt javasolja a könyvtár vezetői tisztségére.¹³ Mindezen körülmények, valamint a magyarok feltételezett ósházájába tervezett utazásra való felkészülés gátolhatta abban, hogy behatóbb szakirodalmi tevékenységet fejtsen ki.

Támogatója, James Prinsep 1839 nyarán betegsége miatt Angliába vonult vissza és nemsokára meg is halt. A titkár betegsége ideje alatt egy triumvirátus helyettesítette, mégpedig William B. O'Shaugnessy, James C. Sutherland és a bengáli tudós Ramcomal Sen. Az egyik megbízott titkár, O'Shaugnessy jelentésében igen elismerőleg írt a nagy magyar utazóról: „The Society is most fortunate in now possessing in Mr. Csoma De Korosi a Librarian of equal celebrity and erudition.”¹⁴ 1839 októberében „keleti könyvtárosnak” az indiai Pandit Kalamakanta Vidyalanaka-t vette maga mellé, aki a szanszkrit, pali, hindi és urdu nyelvű könyveket dolgozta fel, ugyanis a már említett „College of Fort William”-ből sok ilyen nyelvű mű került át a gyűjteménybe éppen akkoriban.

A Társaság jegyzőkönyveiben számos nyoma maradt Kőrösi Csoma aktív gyakorló könyvtárosi tevékenységének, például, hogy az India Észak Nyugati vidéke főkormányzója ügynökének, Francis Jenkins századosnak tibeti nyelvű könyveket küldenek kölcsön, majd javaslatára a duplum állományból vallási jellegű tibeti műveket engednek át.

A dardzsilingi angol ügynök dr. Archibald Campbell *Notice on the Lepchas of Sikkim* című tanulmányát Kőrösi véleményezte, és megállapította, hogy a lepcha nyelvnek nincs köze a tibeti nyelvhez — holott jelenleg a szaktudósok véleménye szerint a tibeti nyelvek családjához tartozik.¹⁵ 1840 augusztusában W. E. Carte az Almorában állomásozó 69-ik gyalogezred orvosa amuletteket küldött az Ázsiai Társaságnak megfajtás céljából, amelyek eredetükre nézve a bisawari Rampurba valók voltak.¹⁶ A jelek megfajtése megjelent a *Journal of the Asiatic Society*-ben. Sajnálatos, hogy az itt közölt rajzok még nem kerültek bele a Kőrösi Csoma irodalomba, úgy hogy ezáltal a megfajtás szövege jóformán érthetetlen.

Alkalmadtán a rokonterületekkel is szívesen foglalkozott, például 1841 márciusában a Társaság tulajdonában lévő éremgyűjteményről részletes listát állított össze Lewis R. Stacy ezredes, neves gyűjtő segítségével, aki maga is jelentős éremgyűjteménnyel rendelkezett, amelyet halála után 1859-ben a Társaság megvásárolt.

Az újabb utazásra készülődő Kőrösi Csoma Sándor 1841 május elsején mondott le főkönyvtárosi állásáról, a választmány 14-én sajnálattal bár, de megértéssel tudomásul vette a lemondást, Henry W.

¹² JASB. 1838. 5. sz. 458—459. p.

¹³ RESS Imre: *Ausztriai levéltári források Kőrösi Csoma Sándorról.* = *Levéltári Közlemények.* 61. évf. 1985. 248. p.

¹⁴ JASB. 1839. 7. sz. 501. p.

¹⁵ JASB. 1840. 4. sz. 393. p.

¹⁶ JASB. 1840. 9. sz. 904. p.

Torrens a maga és a Társaság nevében kifejezte háláját és köszönetét az eredményes könyvtárosi tevékenységért.¹⁷ Május végén Csoma válaszlevelében kifejtette, hogy tervezett tibeti utazása folyamán szeretné elmélyíteni ismereteit a Tibetológia területén, továbbá arra a körülményre rá kell mutatni: nem tártá fel azon szándékát, hogy távlatilag a magyarok óshazájának a felkeresése a célja. Viszont jelezte, hogy saját költségeiből szándékozik fedezni az expedíció kiadásait.

1841 júliusában a társaság folyóiratában egy hirdetés jelent meg, hogy új főkönyvtárost keresnek. Olyan személyre volt szükségük, aki több keleti nyelvet ismer, havi száz rúpiát ajánlottak fel fizetésül.¹⁸ Kőrösi Csoma helyére a német származású Edward Roer (valójában Hans Heinrich Röer 1805—1866) nagy nyelvismerettel rendelkező tudós került, aki arabista és iranológus volt, és jól ismerte a szanszkrit nyelvet. Mintegy huszonöt évig működött a könyvtárban. Az addig nyelvi felosztásban elhelyezett könyveket szakrendben csoportosította.¹⁹ Az ekkoriban mintegy öt ezer kötettel rendelkező állomány 1925-re ötven ezerre növekedett, napjainkban pedig mintegy száz ezer kötet. A könyvtár átrendezését azért említettük meg, mert még Baktay Ervin is azt írja 1934-ben, hogy „A Bengáli Ázsiai Társaság könyvtárának katalógusa, elrendezése még ma is azokon az alapokon nyugszik, amelyekre Csoma helyezte évekig tartó szorgalmas munkájával.”²⁰

Távozása előtt 140 kötet könyvet felajánlott ajándékként a Társaságnak, ezek között szerepelt például Joseph de Guignes: *Histoire des Huns* című művének két kötete is. A továbbra is a Társaság épületében lakó Kőrösi Csoma értesítette a választmányt, hogy hamarosan útnak indul. Érdemesnek látszik megemlíteni azon körülményt, hogy ezen szobában felkereste honfitársa Schoefft Ágost 1840 tavaszán, az egyetlen hiteles Kőrösi arcképet készítő grafikus, aki egyben első és utolsó magyar látogatója volt és így emlékezett rá, könyvszeretetére is célozva: „Ő zarándokként él a tibeti s más iratok halmazai közt az Ázsiai Társaság épületében, honnan ő ritkán jó ki; este az udvarban kis sétát tesz, s aztán szobájába becsukja magát... őt mindig könyvei közt találok. Vig volt, nevetgélt, és hogy kedvre is derült mindenkor, ha Magyarországról beszélhetett.” Tehát az új könyvtáros kinevezése után még hónapokig stúdiumokat folytatott szobájában, nyilván a gyűjtemény anyagát is felhasználva, készült az utazásra.

A viszonylag hosszú kalkuttai hivatásos könyvtárosi tevékenység után Kőrösi Csoma Sándor 1842 februárjában elindult utolsó útjára. Első fontosabb úticélja egy másik könyvtár volt, Lhaszában, hogy ott adatokat gyűjtsön a magyarok őstörténetére vonatkozóan, legalábbis remélte, hogy talál adatokat. Azután fel kívánta keresni az ujugrok (jugarok) földjét Belső Ázsiában. Régi vágya, tulajdonképpen főcélkitűzése nem sikerülhetett, mert útközben beteg lett és meghalt 1842 április 11-én Dardzsilingben.

LE CALLOC'H, BERNARD—BATARI GYULA

Korizmic László, a magyar reformkor elfeledett alakja. Az Institutum Geometricum neveltje: első nagy úttörő nemzedékének (Vedres, Beszédes, Huszár, Lányi és Vásárhelyi) méltó, de hálátlanul elfeledett tagja. Hozzájuk hasonlóan sokoldalúan képzett mérnök, aki leginkább a felvilágosodásból fakadó egyetemes törekvésekkel jellemezhető: a műszaki értelmiségre szórt egyoldalúság vádját ő is leginkább jogi, politikai-publicisztikai tevékenységével lépte túl. Már a reformkorban eredményesen működött, előbb, mint gyakorló mérnök: az első hazai rétöntözések létesítője (Léva, Kelecsény, Tamási), majd az OMGE rétöntözési (vízjogi) tervének szerzője, 1848-ban Klauzál Gábor mellett FM miniszteri titkár,

¹⁷ JASB. 1841. 7. sz. 587. p.

¹⁸ JASB. 1841. 7. sz. 588. p.

¹⁹ JASB. 1841. 7. sz. 589. p.

²⁰ Kőrösi Csoma Sándor útja. = A Földgömb. 1934. 4. sz. 128. p.

1849-ben az OMGE Gazdasági Lapok alapító szerkesztője, 1850-től az önkényuralom által felfüggesztett OMGE ideiglenes szervező bizottságának vezetője, majd érdemeiért 1857-től haláláig alelnöke. A mezőgazdaság-fejlesztés (újjászervezés = okszerű talajművelés és gazdálkodás) nagyhatású úttörő-propagálója. 1851-től Geringer felkérésére: az úrbéri páténs végrehajtója (= tagosítás és legelő-elkülönzés) egyben a kamara adóosztályának vezetője. Szakmai megbízását az OMGE fenntartásán és átmentésén túl, kormánytámogatás kieszközlésére is felhasználta: a „Köztelek” (= OMGE székház és kiállítóegység) felállítására és gazdasági kiállítások rendezésére. (Ő volt a gazdasági-műszaki kiállítások ügyének első korszerű képviselője. . .) Ez az információ később elsikkadt, pedig a továbbiak is aláhúzták ennek jelentőségét, hiszen az 1857-es gazdasági kiállítással kezdődött munkájának hivatalos elismerése: magas kormány-kitüntetéset kapott: a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét, majd a II. oszt. vaskoronarendet, utóbb magyar nemességet. Élete végén sokat betegeskedett, s majdnem megvakult, de mindvégig dolgozott: írt és előadásokat tartott. (Szembaja miatt már nem tudta elfoglalni régi helyét az FM-ben — a tárcáéén . . .)

Utolsó éveit jórészt kis-tétényi szőlőjében töltötte, ahol korábbi nagyhatású iránt-mutató cikkeit is írta: („Gazdasági levelek, Levelek a szőlőből” (1867, 1870) „A Tisza-völgy rendezése iránt” Paleocapa nézeteinek kritikájával (1857), A hajózásról és a magyar borok érdekében (1858). Külföldi tanulmányútjain, Széchenyi és barátja J. Paget által megalapozott kapcsolatai révén — a magyar mezőgazdaság termékeiről szóló írásai Londonba is eljutottak (az 1862. évi londoni világkiállítás magyar anyagának ismertetése 10 000 példányban jelent meg (1862). Utolsó előadása a gabona-termelés, növénytermelés és állattenyésztés kérdéseiben tartott anketon hangzott el (1880), amelyben megismételte egy korai (és a GL mottójává vált) cikkének gondolatait: „Hozzunk mezőgazdaságunkba mielőbb helyes arányokat” (1852). A Ferenc-csatorna érdekében felerősített gondolatainak Türr István is szócsové lett és GB egész cikksorozatot szentelt e kérdésnek a Korizmic lapját címben is követő *Gazdasági Mérnök* hasábjain . . .

Tevékenységének csúcspontja Gazdasági-Műszaki Enciklopédiája lett, melynek mintája a kor legjelentősebb, Európa-szerte, sőt az egész angolszász világban (az Újvilágban is) ismertté vált mezőgazdasági kézikönyve: H. Stephens: *The Book of the Farm*-ja volt. A hazai viszonyokhoz alkalmazott kiadványt azonban a vállalkozás sikere (és reklámja) végett fordításként jelölték: H. Stephens: *A mezei gazdaság könyve. I—VII*. Pest, 1855—1867. (Fordították és a hazai viszonyokra alkalmazták: Korizmic László, Benkó Dániel és Morócz István.) Közös vállalkozásuk több volt, mint korjellemző cselekvő hazafiasság: mindenre kiterjedő gazdaságtörténeti helyzetfelmérés, másrészt a kor úttörő tudománytörténeti vívmánya: az első hazai (napjainkig is példamutató) „tudományos műhely” (= tudományközi team:) kimagasló eredménye. . . Csak tudomány- és technikatörténetírásunk felületeségének és mostoha helyzetének tulajdonítható, hogy mindez máig nem jutott kultúrtörténetünk tudatának szintjéig. . . Ezt eddig főleg azért nem vették észre, mert nem a napjainkban: erre hivatott Akadémián belül jött létre, hanem „csak” az ugyancsak Széchenyi által szervezett OMGE kereteiben. (Bár jelentőségének fel- és elismerését már az Akadémia is segítette az akadémiai nagyjutalom odaítélésével és a szerzők akadémiai tagságával: (Az az akadémia, amelyet a közelmúltban olyan könnyen illettek a gyakorlatatlanság és életidegenség vádjaival. . .)

Korizmic László mintegy Széchenyi és Baross közti hídnak is tekinthető, Széchenyi értő tanítványaként állandó figyelemmel kísérte a hajózás, vízszabályozások, halászat, stb. helyzetfejlesztését, majd az 1863-as aszály lefolyását és problémáit: a környezetalakítás, öntözés-csatornaépítés, erdősítés feladatait) a későbbi fejlődés előkészítjeként pedig: a nemzetközi gazdasági kiállításokat és azok eredményeit s mezőgazdasági terményeink nemzetközi útját. Írásai, Széchenyi és J. Paget által előkészített külföldi kapcsolatai és szakmai tekintélye révén messzire eljutottak: az ekkor alakuló — és már fejlettebb országok fővárosaival vetekedő budapesti sajtó jelentősebb lapjainak (mint pl. a *Pester Lloyd*-nak) állandó és becsült munkatársa volt. Ugyanígy tagja olt első lexikonnak: az *Egyetemes Magyar Enciklopédia* szerkesztőségének is. Vitathatatlan: a kor legnépszerűbb tudós alakjainak egyike. Mégis a kortárs Galgóczy OMGE-emlékkönyvének külön füzetén kívül más, méltó megemlékezés talán nem is készült róla. Arcképét viszont a kor vezető művészei örökítették meg: a kifogyhatatlan szorgalmú Barabás Miklóstól Molnár Jánosig (mely utóbbinak szövegét Hunfalvy János írta. . .)

Állandó munkatársai, a GL tudományos műhelyének, tudományközi team-jének tagjai — Benkő Dániel (1799—1883) és K. L. felfedezettje Morócz István (1816—1881) kik más-más területen egészítették ki a triumvirátus készülttségét (bár mindketten — és talán leginkább — orvosvegyészek, ill. biológus-vegyészek voltak. És a mezőgazdasági gépszerkesztő Benkő Dániel (Vidats és Gubicz munkatársai) nemcsak szakmai szempontból, de generációs tapasztalataival is kiegészítette munkatársait: hiszen korban egy nemzedékkel öregebb Korizmics 1841-ben, mint gyakorló mérnök mellette kezdte mérnöki pályáját a lévai Eszterházy uradalomban. (Innen ered szoros szakmai együttműködésük és életre szóló barátságuk.)

Ennek — a végül is 10—12 fős OMGE plejádnak — éltető légkörében élt és működött Korizmics, akinek deáki (vagy paraszti) bölcsességgel sikerült az OMGE hajóját átvezetnie az önkényuralom vizontagságain, miközben nemcsak Széchenyi követőjévé és továbbfejlesztőjévé nőtt: a kiegyezés idején (nemcsak az egész műszaki ifjúság, de talán az egész ország az ő gazdaságpolitikai zsenijében látta a kor minden alkotó törekvéseinek megtestesülését, sőt „zászlaját” . . . Szívós és kitartó erőfeszítéseinek ereje, szerény paraszti bölcsessége leginkább csendes munkájának hatásával: úttörő tudományos műhelyének, tudományközi team-jének eredményeivel jellemezhető: az önkényuralom legsötétebb éveiben: az ország politikai leverésének, gazdasági tönkretételének mélypontján is vállalkozott a kor legjelentősebb (bár talán legreménytelenebbnek látszó) könyvkiadói kezdeményezésére: felkutatta, lefordította és a hazai viszonyokhoz alkalmazta a kor legalkalmasabb mezőgazdasági munkáját. E nagy, közös munkájukhoz hasonlítható az egyes munkatársak különböző szaklapokban közzé tett, irányt mutató írásainak jelentősége is. De vitathatatlan, hogy Korizmicsot közülük is kiemeli jogi-retorikai iskolázottságán alapuló, nagyhatású gazdasági-politikai publicisztikája, ami fölébe emeli ismert Institutum-beli kollégáinak is, akik között — legalábbis a legjelentősebbek sorában kell számon tartanunk.

Gazdaságpolitikai jelentőségének megértéséhez tudnunk kell azt is, hogy 1862-ben alapította a Földhitelintézetet és ebben a Kölcson-Osztály igazgatója lett.

Mielőtt alakjától elbúcsúznánk, nézzük a *Mezei gazdaság könyvét*, mint könyvsikert — a társadalmi fogadtatás oldaláról . . . Ez, az egykori fogadtatással szemben, ismét az utódok értetlenségére és hálátlanságára vall: a 150 éves Akadémia jubileumáról szóló kiadvány — áldozataul esve a mai kor közhelyeinek, előítéleteinek — szinte „leírja” ezt a munkát a magyar tudománytörténet lapjairól. Még azt sem veszi észre, hogy a 2. kiadásban is csak 3 kötetes eredeti angol mű, magyar változatban 7 kötetre duzzadt. E terjedelmi eltérés bizonyára nem írható nyelvünk kifejező-készségének rovására. Bármelyik fejezetbe való belelapozás meggyőzi az olvasót, hogy a mű a hazai valóságról szól, és a szembeszökő terjedelmnövekedés éppen a hazai viszonyok gondos felmérésének, nemzetközi összehasonlításának következménye . . . De ez talán csak a kérdés egyik oldala: a másik, amit ugyancsak tekintetbe kell venni: a mű kerek 6000 példányban (más adatok szerint csak 5000-ben, de két kiadásban) és még az 1— 2. kötetek megjelenésének első, 1855-ös évében jelent meg és fogyott el . . . Vagyis legalább 42 000 vagy 40—50 000 kötetben. És mindez nemzeti létünk, gazdasági helyzetünk mélypontján, amiben az a döntő, hogy ez a 42—50 000 kötet ugyanennyi szavazatot jelentett a túlélésre, vagy az akkor aktuális politika nyelvére lefordítva: a deáki kivárást, vagyis a „kiegyezés” mellett . . .

KÁROLYI ZSIGMOND

A győri MÉMOSz-könyvtár állománya és olvasói.* Sok tanulsággal szolgál a régi munkáskönyvtárak gyarapítási politikájára az a gyakorlat, amit a győri építőmunkások alkalmaztak. Szándékuk a tanulás volt, kivált a társadalmi ismeretek elsajátítása. Legalábbis a könyvek beszerzésénél nagyon törekedtek erre. Mint az alábbi táblázatokból kitetszik, könyveik több mint hárommegyede társadalmi ismereteket tartalmazott. Igaz, a *Népszava* és az egyéb tájékoztató kiadványok is effelé irányították őket. Az állományról utólagosan készített kartoték-katalógusok alapján igyekeztünk elvégezni a művek ETO szerinti szakba sorolását. Meg kell vallani azonban, hogy ez nem sikerülhetett minden esetben, hiszen némely könyv címéből lehetetlenség pontosan megmondani, milyen szakba sorolható.

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

A nem-szépirodalom megoszlása a nagyobb ETO-számok rendjében:

ETO	elnevezés	kötet	% a csoporton belül
0	általános művek	6	2,2
1	filozófia	24	8,8
2	vallás, ateizmus	10	3,7
3K	Marx, Engels, Lenin	13	4,8
308	szociológia	9	3,3
32	belpolitika, társadalom	78	28,6
33	munkásmozg. szakszerv.	24	8,8
34	jogtudomány, törvények	19	6,9
5	természettudomány	18	6,6
6	alkalmazott tud. ált.	7	2,5
61	orvostud. egészségügy	3	1,1
62	mérnöki tud.gépészet	2	0,7
63/69	gyakorlati ipar... stb.	15	5,5
7	művészetek 4	1,5	
8	irodalom, nyelvészet	5	1,8
91	földrajz	6	2,2
92/99	történelem	30	11,0
		273	100,0

A szépirodalom kerekén fele volt a teljes gyűjteménynek. Ennek megoszlása így alakult:

klasszikus magyar	irodalom	31 kötet	11,4
kortárs magyar	irodalom	39 kötet	14,4
klasszikus világ-	irodalom	116 kötet	42,8
kortárs világ-	irodalom	14 kötet	5,2
lektűr	irodalom	71 kötet	26,2

Összesen: 271 kötet 100,0 %

Ha kissé összébb vonjuk a két kimutatást, ezt kapjuk:
a szakon belül:

társadalomtudomány	(0—34 és 92/99)	212 kötet	78,0 %
természettudomány	(5 és 91)	24 kötet	8,8 %
alkalmazott-tudomány	(6)	27 kötet	9,9 %
művészet	(7—8)	9 kötet	3,3 %

Összesen: 273 kötet 100,0 %

A szépirodalom és a nem szépirodalom megoszlása:

szépirodalom	271 kötet	49,8 %
nem szépirodalom	273 kötet	50,2 %
Összesen:	544 kötet	100,0 %

Ezen kívül még volt 20 kötet, amelyet nem tudunk sehova fölvenni, ezeket ismeretlenként tartjuk számon. Tartozik még az állományhoz 24 kötet folyóirat is, ezeket nyugodtan fölvehetnők a társadalomtudományokhoz, hiszen a Szocializmus- és a Népszava-Naptárról van szó. Ezzel el is jutottunk az állomány összesítéséhez, s kiderül, hogy az 588 kötet volt: 544 kötet szakozott, 20 kötet ismeretlen, 24 kötet folyóirat.

1906-ból több jegyzőkönyvi adat tudatja a folyóiratok számát és megnevezésüket: „Ezen ülésen a következő lapok előfizetése határozottatott el: Népszava 2 pld., Világzabadság, Pécsi Munkás, Ácsok Szaklapja, Budapesti Napló, Szakszervezeti Értesítő, Előre, Festők Lapja, Ifjúmunkás, Vállalkozók Lapja, Nómunkás.”¹

Két héttel később ismét lapelőfizetés kerül szóba: „Derka szaktárs indítványozza, hogy a Népakarát helyi lapot fizessük elő. Elfogadtatott.”² A szóban forgó, címét igen gyakran változó újság harcos szociáldemokrata hetilap volt Győrött. Ugyancsak azon az ülésen még egy folyóirattal kapcsolatos adat: „Nits szaktárs javasolja, hogy a Munka Szemléje című folyóiratot fizessük elő. Elfogadtatott.”

Még annak az évrnek májusában találunk egy bejegyzést, amely folyóiratokra vonatkozik: „A csoport előfizet 18 lapra.”³ Pedig a folyóiratokért igencsak jelentős összegeket fizettek ki. Az 1924. május 20-án ismertetett gazdasági helyzetről szólva, tudatja a rendőrfogalmazói jelentés, hogy „évi egyenleg 5.792.745 kor. ebből szaklapra 2.637.530 kor. lett kifizetve...”⁴

A fűzött könyveket, amikor pénzük volt rá, iparkodtak beköttetni, védeni. Néhány jegyzőkönyvi bejegyzés igazolja ezt.

Az első nyilvántartást nem ismerjük. Az 1924-ben fölvett betűrendes, nyilván elsősorban az olvasók számára készített „katalógus”, amely megmondja a könyv élő leltári számát, s föltünteti a régít, a szerzőt és a címet. Ebből állítottuk vissza a számsoros (numerus currens) leltárt, s így állt elénk a rekonstruált alapleltár. A hajdani leltár visszaállítására nem éri meg a fáradságot, hiszen az eltűnt, az elveszett könyvek nem kerülnének elő.

Az 1924-ben elkezdett leltári nyilvántartásnak nincsen semmilyen szoros rendje, hanem ahogy a könyvek kézbe akadtak, úgy vezették be az új leltárba.

Megvizsgáltuk az évenkénti kölesönzési napok számát, s ez azt mutatja, hogy nem volt ebben akkora rend, mint hihetnők: 1927: 41 nap, 1930: 68 nap, 1933: 64 nap, 1936: 38 nap, 1939: 39 nap. Van azonban két esztendő, amikor a napok száma jóval több, mint a heteké. Ennek az az oka, hogy akkor volt könyvtáros Hegyi Imre és társa, s ők nagyon fontosnak tartották: minél gyakrabban s minél több könyvhöz jussanak a tagok. Ezért azután nemcsak vasárnap, de a hét más napján is tartottak könyvtári órát, nevezetesen 1930-ban január 2. és május 8-a, valamint november 1. és december 28. között több-kevesebb rendszerességgel csütörtökön is. 1933-ban ez a rend kissé megbomlik, és főleg szerda a másik hétközi nap. Természetes, hogy nyáron — az építőmunkások fő dologidejében — alig maradt idő az olvasásra, s ehhez igazodott a könyvtári alkalom is. Azt jelenti ez, hogy télen jobban ráérték olvasni, összejönni a szakegyletbe, mint azokban a hónapokban, amikor munka volt — ha volt! — hiszen a napi 10 órás munkaidő — az oda- és hazamenéssel nagyon kifárasztotta a munkást. Nyáron tehát kevesebb szer volt a könyvtár is nyitva, illetve ha volt is, alig akadt érdeklődő.

A könyvtárban nem kellett beiratkozni, nem volt a mostanihoz hasonló tagság és olvasójegy. Aki tagja volt a szakegyletnek, az egyben olvasó is lehetett minden egyéb adminisztráció nélkül. Kimutattuk: hány ember használta a könyvtárat, ám nem megyünk véle igen sokra, hiszen akad, aki szinte minden héten ott járt, mások neve csak egyetlen egyszer fordul elő.

¹ PIA Esz I. 1903/2a

² PIA Esz I. 1903/2a

³ PIA Esz I. 1903/2a

⁴ GySm Levéltár főispáni iratok 6348/kig 1924.

Egy öt éves mintavétel kigyűjtése során megvizsgáltuk: hány olvasó fordult meg egy-egy hónapban a könyvtárban, mennyire volt folyamatos a könyvtár élete.

A kölcsönzési alkalmak és a kölcsönzők számának egybevetése nem mutat kiemelkedő könyvtári életet. Táblázatban így fest a kiemelt öt év — 1927, 1930, 1933, 1936, 1939 — átlaga:

hónapok	kölcsönzési nap száma	látogatók	egy napra jutó kölcsönző
január	4,8	20,8	4,3
február	5,4	26,4	4,8
március	4,4	21,6	4,9
április	4,6	13,2	2,9
május	3,6	9,8	2,7
június	3,2	6,4	2,0
július	2,8	8,0	2,8
augusztus	3,2	8,4	2,6
szeptember	3,8	8,8	2,3
október	4,6	10,8	2,3
november	4,8	14,2	2,9
december	4,8	26,0	5,4

Ha most a kölcsönzők átlagszámát vizsgáljuk meg, kiderül, hogy a bemutatott évek átlagában egy kölcsönzési napra (órára) 3,3 látogató jutott. Természetesen számba vettük az átlagolás veszélyét, s tudjuk, hogy nem létezik háromtized ember, de jelzi adatunk azt a helyzetet, tendenciát, ami akkor a könyvtár életében jelen volt. Már mondtuk, hogy a nyári hónapok jóval gyöngébbek voltak s ezt bizonyítja most a napi látogató szám is az öt év viszonylatában.

A kikölcsönzött könyvek száma. Az 1924 előtti időszakról csak szórvány adatok vannak. A különféle tag- és közgyűlések beszámolóiban akadunk idevágó közlésekre: „Vincze szaktárs tesz jelentést a könyvekről 1904-ben a könyvtár igénybe lett véve 397-szer. . .”⁵ Nem tudjuk azonban, hogy ez kiadott kötettség vagy kölcsönző. „Szabó Endre könyvtáros jelenti, hogy ebben a negyedévbe kivittek 156 könyvet, ebből behoztak 127 könyvet.”⁶ A meglévő könyvtári dokumentumok létrejötté előtti időkből csak egy fontos adat van még: „Illés Ferenc szaktárs a könyvtárjelentést teszi meg, mely szerint kivittek 849 könyvet, behoztak 808-at. . .” (1924. jan.) Az ezt követő időszakról már megvizsgálhatjuk a kölcsönzési napló bejegyzéseit, s napról napra nyomon követhetjük a könyvtár életét, benne a kiadott könyvek, a működési napok, és kölcsönzők számát.

év	kiadott kötet	év	kiadott kötet
1924	181	1936	101
1925	663	1937	129
1926	197	1938	99
1927	188	1939	96
1928	143	1940—1944	követhetetlen adatok
1929	120	1945	113
1930	490	1946	398
1931	506	1947	1122
1932	400	1948	1075
1933	414	1949	236
1934	312	1950. II. 15-ig	16 kötet

⁵ 1904. május 8-i jkv.

⁶ 1921. április 17. I. n. é. közgyűlés jkve

Annak, hogy az 1930-tól 1933-ig terjedő időben oly kiemelkedően magas a kölcsönözött könyvek száma a már említett jeles könyvbarát és könyvtáros, Hegyi Imre a magyarázata.

Annak meg, hogy 1925-ben annyira megnő az érdeklődés az lehet az oka, hogy az előző év novemberében készült el a könyvtár új nyilvántartása és bizonyára nagyobb volt a lelkesedés az olvasás iránt. Nem érdemtelen összeadni az 1924 és 1945 között kiadott kötetek számát, s az eredmény 4245 kötet. Mai fogalmaink szerint nem sok, ám ha meggondoljuk az akkori viszonyokat, az építómunkások lehetőségeit, az áldozatvállalást, tisztelettel kell azt is fogadnunk. Kíváncsiak voltunk, hogy fennállása alatt kik vették igénybe, kik olvastak legtöbbet, s mit kölcsönöztek ki. Evégből kigyűjtöttük a naplóból az egyes személyek által kölcsönvett könyvek leltári számát, s visszakereshetővé vált az olvasók kölcsönzése.

Vizsgálódásunk során 169 név került elő a kölcsönző naplóból, közöttük mindössze nyolc a nő. Az olvasás fontos, kiemelkedő szerepét bizonyítandó, megjegyzem: a legtöbbet olvasó Walasinszky Alajos, Hegyi Imre, Cseh István, Illés István, Maár Ferenc a felszabadulás után is elsőként kapcsolódtak be a mozgalmi — főleg a szakszervezeti — életbe. A kölcsönzések kigyűjtésének fogyatéksága: nem tünteti föl: ki mennyi idő alatt olvasta el ezeket a műveket. Szót érdemel: volt 43 olyan olvasó, akik csak 1—2 kötetet kölcsönöztek, tehát rendszeres olvasónak semmiképpen sem tekinthetők. Ez az összes olvasók számának negyedét teszi ki.

A kölcsönzött könyvek megoszlása. Az állományról szóló fejezetben bemutattuk, hogyan oszlott meg csoportonként a könyvtár állománya. Lássuk, hogyan szavaztak erre a gyarapításra az olvasók, mit olvastak onnan?

Kövessük az ott föltüntetett ETO-szerinti megoszlást, s ezt kapjuk eredményül:

ETO-szám	egy kötetre jutó kölcsönzés	
0	2,8	
1	2,0	
2	13,3	
3K	2,8	
308	1,4	
32	0,4	klasszikus magyar
33	0,4	klasszikus világ
34	0,8	modern világ
5	3,9	modern magyar
61	27,7	lektúr
69	8,9	
7	3,7	
8	6,0	
91	8,3	
92/99	13,1	

A nem-szépirodalomban három magasan kiugró értéket kaptunk. A vallás, ateizmus iránti kereslet valójában két nagyon sikeres, bestseller számba menő könyvnek szól, nevezetesen Del la Chetre Mór: *A pápák bűnei*, továbbá Korvin: *A papok tükre* c. könyvnek, az előbbit a kölcsönzési napló tanulsága szerint 84, az utóbbit 73 esetben vették kölcsön. Egy lektúr, nevezetesen Farkas Antal könyve, a *Megnyílt a börtön*, 83 kölcsönzéssel a második helyet kapja csak. Ezekről a könyvekről, népszerűségükről a munkáskönyvtárakat bemutató szakirodalom részletesen foglalkozik.

Az ETO 61-be az egészségügyi könyvek tartoznak, ezekből kevés volt ugyan, de azokat nagyon keresték. A világtörténelem kedvelt olvasmány volt a munkások könyvtáraiban. Ezek között is kivált

ezeket szerették: Gracza György: *A magyar szabadságharc története I—4.* kötetét 21-szer vitték ki, Fényes László: *A forradalom okai és a Tisza-bűnper vádja, védőbeszéde, a főtárgyalások* (Bp. 1922. Löblovitz) 16 esetben került olvasó kezébe; Farkas Emőd könyve a *Szabadság vértanúi* 13 olvasónál volt, Hemon, Gaerter: *Francia forradalom* c. munkája 37-szer volt kölcsönzésben. Idesorolható Longuer, Jean könyve, a *Terroristák és rendőrök*, melynek előszavát Jaures írta. A két kötetes munka 1909-ben jelent meg a Népszavánál, s 22-en olvasták. A Spanyol inkvizícióról készült kétkötetes Lhorente és Gallois mű 32 esetben volt olvasónál.

A leginkább kedvelt volt Ribáry Ferenc *Világtörténete* (1—8 kötet), melynek kivált az ókorral foglalkozó kötetét szerették olvasni, 33-an vették ki. E munka összes kötetét figyelembe véve, 70-szer volt olvasónál. Ferrero: *Róma nagysága és hanyatlása* (1—6 kötet) öt olvasónál volt. A szépirodalomban is vannak kiemelkedően népszerű könyvek. Ezek között 51 kivétellel vezet: Zola: *Nana* című regénye, majd London: *Vaspata* c. műve.

Zola egyébként a legtöbbet forgatott író volt a győri építőmunkások körében is. 20 kötetét (összesen 22 példányt) 397-szer kölcsönöztek ki.

Ady: *Vér és arany* c. kötetét 15 alkalommal vették kölcsön, Bacsó Béla: *A Stefcsik ház-át* 24-szer, ám Bródyt alig olvasták, Csizmadia négy kötetét összesen hat ember vette kézbe, Várnai Zseni négy kötete is mindössze 13-szor került olvasóhoz. Vannak jócskán, akiknek könyve olvasatlan maradt a naplók szerint. Alighanem az lehetett az ok, hogy a modern irodalomra nem voltak fölkészítve és fölkészülve, nyelvük, szokatlan kifejezéseik, problémáik nem voltak könnyedén érthetőek. Hogy ez mennyire így lehet, igazoljuk a lektúrral. A 10,6-os mutató alatta marad a klasszikusoknak, de még a modern világirodalomnak is, hiszen a lektúr zöme is a korabeli szerzőktől származik, s leszámítva néhány nagyon kapós munkát, nem volt kiemelkedően kedvelt. Igaz, hogy a Mirbeau: *Kínok kertjét* 47-en vitték ki, de a Gyp: *Ginette boldogsága* már csak hatszor volt az olvasónál. Ami föltűnik, az a modern világirodalom iránti érdeklődés. Igaz, ezt jobbra a nagyon kedvelt Sinclair okozza, akinek könyveit, láttuk elébb, nagyon kedvelik, hiszen témái a munkások gondjai. E szerzőn kívül azután más nem is igen fordul elő. A klasszikus magyar- és világirodalom kedvelése számottevő értéket jelez.

Térjünk most vissza a tudományos művekhez. 1925. január 18-án jelentei Reider Károly az évi rendes tisztújító közgyűlésnek: „...örömmel állapítja meg, hogy leginkább a tudományos, társadalmi ismeretekkel foglalkozó könyvek lettek többször igénybe véve, ami a csoport tagjainak a felfogásában bizonyos előrehaladást jelent.”⁷

Az idézett Reider jelentés csakugyan szépítheti a helyzetet, hiszen a korábban látott, egy kötetre jutó kölcsönzés nem igazolja ezt, s láttuk a szépirodalom iránt volt mindig nagyobb az érdeklődés. Ez természetes is volt akkor is, és az ma is, a szakszervezeti közművelődési könyvtárakban.

MÓNUS IMRE

⁷ PIA Esz IV. 97/1925.